

Eugene Boré ve Katolik Vincentian Cemaati'nin Yakınoğu'da Kurduğu Misyoner Merkezleri

Stafford Poole*

çeviren Ayşe Aksu**

Öz

Eugene Boré on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren Fransız Katolik misyonerlerden biridir. Onun misyonerliği daha ziyade eğitim alanında temayüz etmiştir. Galata'daki St. Benoît Okulu ve Bebek'teki Fransız Koleji'nde idarecilik ve öğretmenlik yapan Boré bu kurumlarda ciddi yeniliklere imza atmıştır. Öte yandan Osmanlı ve İran şehirlerine birkaç seyahat gerçekleştirmiş ve buralar hakkında raporlar yazmıştır. Bütün bunların yanı sıra Ermenice kitaplar kaleme alması ve bu dilde tercümelemeler yapması da onun önemli faaliyetleri arasındadır. Görüldüğü üzere Eugene Boré genel anlamda klasik Katolik misyonerliğinden farklı bir çizgi takip etmiştir. Dolayısıyla gerek eğitim tarihimizde gerekse Osmanlı gayri müslimlerinin Batılılaşma yolculuğunda özgün bir yer edinmiştir. Bu makalede ilk olarak onun hayatı ve eğitim öğretim aşamaları, ardından İstanbul'daki ve başka şehirlerdeki faaliyetleri ele alınacaktır. Bu arada değişik konular ve olaylar hakkındaki görüşleri de bu incelemeye dahil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Katolik Misyonerler, Eugene Boré, St. Benoît Okulu, Bebek Fransız Koleji, Tebriz, Peder Felicite de Lammenais, Mekhitarist Ermeniler, Venedik Ermeni Manastırı, St. Vincent de Paul, Propaganda Teşkilatı, Eçmiyazin, İran Ermenileri, Kahraman Mirza, Peder Felix Scafi, François Guizot, Jean-Baptiste Etienne, Dragan Tsankov, İzmir Sacre-Coeur Fransız Koleji.

Eugene Bore and the Vincentian Missions in the Near East

Abstract

Eugene Boré is one of the French Catholic missionaries operating in the Ottoman geography in the 19th century. He has distinguished himself especially in the field of education. While teaching and administrating at St. Benoît School of Galata and French College at Bebek, he has signed many important innovations. On the other hand, he has made a number of journeys to Ottoman and Iranian cities, and has written reports on these regions. Besides all these, to write some Armenian books, and to do translate into

Bu makalenin İngilizce aslının künye bilgisi şu şekildedir: Stafford Poole, "Eugene Bore and the Vincentian Missions in the Near East" *Vincentian Heritage Journal*, 5:1, Spring 1984, pp. 59-102.

* Research historian, California/USA

** Dr. Araştırmacı/yazar, İstanbul/Türkiye, ayse_aksu07@yahoo.com

this language are among his major activities. Boré, as can be seen has followed generally a different line from the classical Catholic missionary. Consequently, he has gained an important place in both our history of education and in the Westernization of Ottoman non-muslims. In this article, it will be described at first Boré's life and school years, and then the activities in Istanbul and other cities. Meanwhile, his views on various issues and events will be included in this review.

Keywords: Catholic Missionaries, Eugene Boré, St. Benoit School, Bebek French College, Tabriz, Daughters of Charity, Mekhitarist Armenians, Venice Armenian Monastery, St. Vincent de Paul, Sacra Congregatio de Propaganda Fide, Etchmiadzin, Iranian Armenians, Quahrman Mirza, Father Felix Scafı, François Guizot, Jean-Baptiste Etienne, Dragan Tsankov, Smyrna Sacre-Coeur French College.

Giriş¹

“Eugene Boré and the Vincentian Missions in the Near East” orijinal adıyla 1984 yılında *Vincentian Heritage Journal*'da yayınlanan bu makale Fransız misyonerlerin Osmanlı'daki faaliyetleri çerçevesinde önemli bir şahsın hayatını ve çalışmalarını konu edinmektedir. 1837-1866 yılları arasında İstanbul'da ve İzmir'de okul çalışmalarını sürdüren, Katolik Kilisesi ile Osmanlı'nın hakimiyetinde yaşayan Hıristiyan kiliselerinin (Ermeni, Süryani, Bulgar) birleştirilmeleri için canla başla çalışan Eugene Boré adlı bu şahıs özellikle St. Benoit Okulu, onun bünyesinde faaliyet gösteren Bebek Koleji ile Charity Rahibeleri'nin açtıkları kız okulları üzerinde etkili olan bir isimdir. Fakat ülkemizdeki Fransız okulları hakkında yapılan araştırmaların çeşitli sebeplerden ötürü çok fazla derinleşme temayülünde olmaması bu şahsın tanınmasını geciktirmiş görünmektedir. Dolayısıyla bu sebeplerden biri, adı geçen kurumlarla bağlantısı olan şahısların biyografilerine yeteri kadar önem verilmemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa bilindiği üzere biyografiler, sadece ele alınan kişinin hayatını gün yüzüne çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda kendisiyle veya dönemiyle temasta olan pek çok kişiyi, kurumu ve olayı da bir sarmal halinde incelerler. Dahası, biyografi sahibinin bunlarla ilgili görüş ve değerlendirmelerini de vermek suretiyle konuyu derinleştirirler. Böylece bu tür çalışmalardan pek çok alandaki araştırmacılar kendi sahalarına dair önemli ayrıntılar elde edebilirler.

Eugene Boré Fransa'nın yetiştirdiği Katolik bir din adamı, misyoner ve eğitimcidir. Hatta eğitimciliğinin diğer mesleklerinin önüne geçtiğini söylemek yanlış bir tespit olmaz. Yetiştirdiği dönem Katolik Kilisesi'nin Fransız İhtilali'yle birlikte kendi doktrinlerini, metotlarını, söylemlerini ve kurumlarını sorguladığı bir zaman dilimine denk düşmektedir. Mensupları, İhtilalle birlikte gelişen yeni sistem içerisinde nasıl bir yön tayin edeceklerini belirlemekle meşguldür. Genç Boré de kilisenin klasik hiyerarşisinin dışında yetişmiş olmasından istifadeyle bu yön tayininde önemli fikirlere ve uygulamalara imza atacaktır. Bu çabalarında hiç kuşkusuz ders aldığı üstatlarının etkisi aşikardır. Katolik Kilisesi'nin ve misyonerlik anlayışının çıkmazlarına çözüm önerisi olarak “eğitimi” ve “bilgiyi” merkeze alır. Bu tasarılarını Osmanlı ve Ortadoğu coğrafyasında çeşitli okullar kurmak suretiyle hayata geçirir. Fakat bütün bunları elbette Fransa devletinin ve bağlı bulunduğu cemiyetlerin maddi ve manevi desteğiyle gerçekleştirmiştir.

Önce Venedik'e giderek Mekhitarist Ermenilerin manastırında Ermenice öğrenden Boré 1837'de özel görevlerle İstanbul'a gelir. Ancak 2 Mayıs 1839'da bir teftiş gezisi için ayrılmak zorunda kalır. Seyahatini Samsun, Amasya, Kastamonu, Erzurum, Eçmiyazın, Urmiye güzergahıyla Tebriz'de noktalar. Bu seyahatin-

1 “Giriş” kısmı çevirmen Ayşe Aksu tarafından kaleme alınmış olup makalenin orijinali ile doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır. (Ç.N)

deki izlenimlerini kaleme aldığı *Correspondance et Memories D'un Voyageur en Orient* (1840) adlı eseri günümüzde adı geçen şehirlerle ilgili incelemelerdeki baş yapıtlardan birisi durumundadır. Tebriz'de beş tane okul açan Boré ilaveten İsfahan'da da okullar kurar. Bu tecrübeleri Fransa'da duyulunca Fransa Kralı tarafından "Legion D'Honneur" madalyası ile ödüllendirilir. Uzun süren bir Mezopotamya gezisinden sonra Fransa'ya döndüğünde Lazarist misyonerler kanalıyla Temmuz 1843'te İstanbul'a ikinci defa gelir. Orada bir taraftan Rumca, Türkçe ve Ermenicesini derinleştirirken diğer taraftan Katolikliği savunma tarzında Ermenice birkaç kitap yayınlar. Onlardan birkaçı *Protestan Bakan ve Van Ermenisi, Grek-Slav Dünyası, Ermeni Kilisesi, Patriklikler, Emir Beşir'in Biyografisi* başlığını taşımaktadır. Ayrıca arkadaşı Théodore'un, Fransa Yahudisi iken Katolikliğe geçen Marie-Alphonse Ratisbonne'nin (1814-1884) din değiştirmesi ile ilgili kaleme aldığı bir kitabını Ermeniceye tercüme eder. Onun bu kitapları St. Benoit'nın Galata'daki müstemilatında bulunan matbaada basılır. Bunlar aslında o sıralarda Amerikalı misyonerlerin açtığı Bebek İlahiyat Okulu'nun (1840-1862) müdürü Cyrus Hamlin'in Katolikliğe reddiye mahiyetinde yazdığı risalelere birer cevap niteliğindedir. Bu noktada Hamlin'le Boré arasında kitap basımı yanında açtıkları okullar arasında da keskin bir rekabet söz konusudur.

Mayıs 1851'de Bebek Koleji'ni devralan Boré orada ciddi yenilikler yapar. Örneğin ilk defa onun döneminde (1854) öğrencilere Fransa liselerindeki gibi lacivert renkte pantolon (kızlar için etek) ve kırmızı kep şeklindeki üniforma giyme zorunluluğu getirir.² Bunlardan başka yenilikler aşağıdaki makalede tafsilatlı olarak anlatılmaktadır.

Bu makalede ayrıca Boré'nin Türklerle, Ortadoğu halklarıyla ve Osmanlı tebeasıyla ilgili gözlemleri ve değerlendirmeleri Katolik dünyasının bakış açısının bir özeti mahiyetindedir. Yıkılmakta olduğunu ileri sürdüğü Osmanlı Devleti'ne kendince teklif ettiği çözüm yolu tek kelimeyle Batılılaşma ve Hıristiyanlaşmadan geçmektedir. Zira bu çöküşün yegane suçlusu İslamiyet'tir. Bu nedenle makalede yer yer İslam dini ve Hz. Peygamber hakkında sınırları zorlayan tanımlamalara yer verilmiştir. Elbette bütün bunlar Eugene Boré'yi bağlamaktadır.

Makale yazarı Stafford Poole (d.1930) çoğunlukla Güney Amerika merkezli Katolik faaliyetlerini araştıran bir tarihçi, teolog ve çevirmendir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *The Indian problem in the Third Provincial Council of Mexico*, 1585 (1961), *Seminary in crisis* (1965), *A history of the Congregation of the Mis-*

2 Yves Danjou, "Fr. Eugéne Boré, C.M. (1809-1878)", (İngilizceye çeviren) John E. Rybolt, *Vincentiana*, 2006, s. 366 ve 372; Haktan Birsnel, "Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet'nin Mektubu)", *Turkish Studies*, 2014, Vol. 9/4, s. 219; Hasan B. Dilan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Saint-Benoit Lisesi'nin Misyonu*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, (tarihsiz), s. 95; Cyrus Hamlin, *Robert Kolej Üçünde Bir Ömür*, çev. Aysel Aksu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s. 235-236.

sion (1973), *Church and slave in Perry County* (1886), *De las Casas, Bartolomé* (çeviri, 1992), *Christianity comes to the Americas, 1492-1776* (1992), *Our lady of Guadalupe: The origins and sources of a Mexican National Symbol* (1995), *The story of Guadalupe* (1998), *Juan de Ovando: Governing the Spanish Empire in the reign of Philip II* (2004), *The Guadalupean controversies in Mexico* (2006), *Catholic reform and royal power in New Spain, 1571-1591* (2011), *Idea of a new general history of North America: An account of colonial native Mexico* (çeviri, 2015). Yazarın kendisi de tıpkı E. Boré gibi Vincentian Cemaati geleneğine mensup bir Katolik din adamıdır. Makalenin değerlendirme bölümünde Poole, Osmanlı sonrası yaşanan değişme, gelişme ve problemler hakkındaki şahsi görüşlerini E. Boré'nin fikirleriyle öreerek sunmaktadır.

Bütün bu bilgiler çerçevesinde, Türkçeye kazandırılan aşağıdaki makalenin başta Fransız okulları ve misyonerleri alanındaki olmak üzere değişik disiplinlerden araştırmacılara önemli katkılar sunacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bundan sonraki adımlar ise kuşkusuz araştırmacıların takdiriyle şekillenecektir.

Eugene Boré'nin Yetiştığı Ortam ve İhtilal Sonrası Fransa'sında Bazı Tartışmalar

Batı Avrupalılar her daim Doğunun büyümesine kapılmışlardır, ancak on dokuzuncu yüzyıldaki kadar büyülendikleri nadir görülür. Çeşitli unsurlardan meydana gelen bir terkip bu ilgiyi hızlandırarak keşiflerle, icatlarla, sömürgecilikle ve din değiştirmeye dolu seneleri başlatmış oldu. Arkeoloji ve dilbilim antik tarihe, İncil çalışmalarına, iktisadi genişlemeye, siyasi egemenliğe, egzotik eserlere ve oturduğu yerden yazılan maceralara olan ilgiyi yeniden canlandırdı. Bütün bunlar Doğuya yönelik bu yeni çekim gücünün içerisinde yer alıyorlardı. Çoğunlukla bilim kuruluşları tarafından finanse edilen kâşifler ve seyyahlar o meçhul toprakları ziyaret ettiler ve raporlar yayınladılar. Bu raporlar Fransa ve İngiltere'deki evlerin oturma odalarında bir çırpıda okunup bitirildiler. "Doğu Meselesi" siyasette ve dış politikada büyük ve kimi zaman da en baskın rolü oynamak için çıkageldi.

Aynı yüzyıldaki Fransız İhtilali ve Napolyon savaşlarının ardından uzun zamandır yeniden yapılanma, merkezileşme ve yayılma sürecinde bulunan Roma Katolik Kilisesi bir hummaya tutuldu ve misyonerlik faaliyetlerini olağanüstü bir tarzda Doğuya doğru genişletti. Çin'deki misyoner merkezlerine Katolik düşüncesi hakim olmaya başladı. Fakat bu dönem aynı zamanda Yakındoğu'ya gösterilen derin bir ilgi ve coşkuyla nitelendirilmekteydi. Biri çıkıp da anlattığımız bu arka planın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlara karşı Fransa'nın tutumunu ve politikalarını şekillendirmede hayati rol oynayan bilim adamı, misyoner, papaz, eğitimci, dilbilimci ve kâşif Eugene Boré'nin hayatıyla ve çalışmalarlarıyla tezat teşkil ettiğini en iyi şekilde görebilir.

Eugene Boré 15 Ağustos 1809'da Fransa'nın Anjou bölgesindeki Angers şehrinde yaşayan kalabalık bir Katolik ailede dünyaya geldi. Eski bir imparatorluk ordusu subayı olan babası Eugene daha çok gençken öldü. Ailesini biraz maddi sıkıntı içerisinde bırakıp gitmişti.³ Genç Eugene memleketindeki yatılı okullara ve hazırlık okullarına gitti. Öğrenme konusunda, özellikle de kendisini bin bir hevesle adadığı yabancı dilleri öğrenmede olağanüstü bir istidat gösterdi. Ailesinin fakir oluşu yüzünden yüksek öğrenimine maddi destek temin etmek amacıyla dikkatini başka alanlara yöneltmek mecburiyetinde kaldı. Hemen Msgr. Frayssinous'u (1765-1841) arayıp buldu. 1822 yılında bu kişi, Napolyon tarafından tesis edilmiş olan milli eğitim organizasyonunun merkezinde yer alan Üniversite'nin başına getirilmişti.⁴ Boré ihtiyaç duyduğu şeyleri peş peşe kurduğu mükemmel ve hatasız Latince cümlelerle ona anlattı. Bu cümleler Frayssinous'u o kadar etkiledi ki, genç öğrenci şiddetle ihtiyaç duyduğu bir bursla ödüllendirildi.

1826'da Stanislas Koleji'ne girdi. Burası çok yakın bir geçmişte Bourbon hükümetinin yeniden kurduğu bir okuldu ve eğitimcileri üniversiteden gelmişti. Aynı sene geleceğin şairi Alfred de Musset'yi (1810-1857) Fransa'nın bütün lise ve kolejlerinin katıldığı rekabete dayalı imtihanlarında mağlup etti ve Musset, IV. Henry Koleji'nde ikincilik ödülü aldı. Lise sonrasında Boré hukuk öğrenimi gördü. Fakat bu dalın kendi mizacına uygun olmadığını anlayınca hiç vakit kaybetmeden ilk sevdası olan Doğu dillerine geri döndü.

Fikirlerini Şekillendiren ve Olgunlaştıran İsim: Peder Felicite de Lammenais

1892'de [1829 olmalı] Boré hayatını en fazla etkileyen iki şahsiyetten ilkiyle karşılaştı. Bu kişi Abbe Felicite de Lammenais (1782-1854) idi. Lammenais hem

- 3 Boré'nin hayatı için aşağıdaki çalışmalara bkz. Léonce de la Rallaye, *Eugène Boré et les Origines de la Question d'Orient* (Paris 1894); "Notes sur la vie de M. Boré", *Annales de la Congrégation de la Mission*, XLIII, (1878), s. 352-464 ve 521-678; XLIV (1879), s. 8-103. Bu notlar şu eserlerde bir araya getirilmiştir: *Eugène Boré: XVe Supérieur Général de la Congrégation de la Mission: notice biographique suivie d'extraits de son journal et de sa correspondance* (Paris 1879); *Eugene Boré: L'homme prive, l'homme public, les voyages, les oeuvre, d'apres un temoin de sa vie avec des nombreux extraits des souvenirs personnels de Boré* (Lille, Grammont, tarihsiz); Gerard van Winsen, C.M., "La vie et les Travaux d'Eugene Boré (1809-1878)", *Nouvelle Revue de Science Missionnaire*, 34, (1978), no. 2, s. 81-91. Boré'nin seyahatleriyle ilgili diğer bir temel eser: *Eugene Boré, Correspondance et Memoires d'un voyageur en Orient*, (Paris, 1840), iki cilt.
- 4 Denis Frayssinous (1765-1841): Bourbon Restorasyonu döneminin gerici/mürteci bir figürü olmasına rağmen ünlü biriydi. 1824-1828 arasında milli eğitim bakanlığı yaptı ve Temmuz İhtilali (July Revolution) sonrası birkaç senesini sürgünde geçirmesi için baskı yapıldı. Mezhaplardan sorumlu bakan iken *Congregation of the Mission*'ın yeniden yapılanması meselesinin dolambaçlı işlerinden ötürü başı derde sokulmuştu. Karş. Stafford Poole, *A History of the Congregation of the Mission, 1625-1843*, (Santa Barbara, 1973), s. 391-394 ve 396.

kişiliğiyle hem de fikirleriyle onun üzerinde en derin ve kalıcı etkiye sahip olacaktı. Bourbon Restorasyonu sonrasında Fransa'da Katolik Kilisesi'nin yeniden inşa edilmesindeki anahtar figür olması hasebiyle Lammenais o sıralarda şöhratin zirvesindeydi.⁵ Öğrencileri tarafından yeni bir "kilise babası" olarak telakki ediliyordu. Eugene ile erkek kardeşi Leon da onun müritlerinden oldular ve okula gitmedikleri zamanlarda Abbe Lammenais'in Brittany'nin La Chenaie şehrinde inzivaya çekildiği evinde, okulunda ve sayfiye evinde ikamet ettiler. Eugene, Lammenais'in yalnızca bir müridi değil, aynı zamanda en yakın dostlarından biriydi de. Gerçekten de Lammenais'in "sevgili Eugene'sine" olan muhabbeti ve hissi bağlılığı bazen oldukça aşırı görünmektedir. Çünkü "sevgili (cher)" hitabı genellikle baba-oğul ilişkisini ifade eden bir tabirdir. Lammenais'den Boré'ye yazılmış altmış üç kadar mektup bulunmaktadır.⁶ Bu müridinin adı çoğunlukla biyografilerinde veya geçmişine dair yapılan çalışmalarda, en azından İngilizce olanlarda çoğu zaman gözükmez. Bunun sebebi Eugene'nin bir Lacordaire veya bir Gerbet kadar şöhrete erişmemiş olması olabilir. Yahut onunla ilgili çalışmaların çoğunun Fransa dışında yapılmış olmasından ya da ikisi arasındaki mektupların tamamının tarihçilerin elinde bulunmadığından da olabilir. Buna rağmen Abbe Lammenais'nin takipçileri/müritlerinin hepsinin içinde Eugene bizzat ona en yakın kişilerden biriydi ve uzun süre de ona sadık kaldı.

Fransız İhtilali ve Napolyon'un iktidardan düşüşünün ardından yaşanan kaoslarda Fransız Kilisesi hâlâ kendi bünyesindeki teşkilat hayatını yeni baştan inşa etmeye çabalıyordu. Papazlık formasyonunda ve Katolik eğitiminde geleneksel yöntemlerin hepsi genel anlamda ortadan kaybolmuşlardı. Bunun ardından insanlar dine yeni yaklaşımların arayışı içine girmişlerdi. Akıl Çağı (Age of Reason) Fransız İhtilali'ni izleyen savaşın yirmi yılında ve terör ortamında kalıcı bir yenilgiye uğradı. Chateaubriand'ın *Le Genie du Christianisme* adlı eserinin 1802'de yayınlanmasıyla yeni bir yöntem gösterilmiş oldu. Ardından Abbe Felicite de Lammenais de sahneye çıkarak düşünce tarzı ve yazı üslubuyla Fransa'yı heyecanlandırdı. "Yüzyılın ilk senelerinde Fransız Katolik düşüncesindeki en hayati konu, kilisenin kendi hesabına özür dilemesi, çağdaş ihtiyaçları ve şartları göz önüne alarak şekillendirilmesiydi."⁷ Frayssinous, Lammenais'in eserlerinden birini okuduktan sonra "ölüyü diriltecek olan şey işte bu kitaptr" demişti.

Lammenais ve ekolünün neden Hıristiyanlığın dogmalarını "serbestçe" savunan ilahiyat alanını unutabildiklerinin bir sebebi de, onların, İhtilal öncesin-

5 Van Winsen, "La vie", s. 81-82. Ayrıca karşı. Bernard Reardon, *Liberalism and Tradition: Aspects of Catholic Thought in Nineteenth Century France* (Cambridge, 1975), s. 62-122; Adrien Dansette, *Religious History of Modern France*, (New York, 1961), c. 1, s. 207-226; J. Darre, *Lammenais, ses Amis et le Mouvement des Idees a L'epoque Romantique, 1824-1834*, (Paris, 1962), s. 294-297 ve 723.

6 Rallaye, *Boré*, s. 17.

7 Reardon, *Liberalism and Tradition*, s. 18.

deki din adamlığı ve entelektüel yetiştirme sistemine mensup olmamalarıydı. Lammenais herhangi bir ilahiyat okuluna devam etmeksizin papazlığa atanmıştı. Teoloji eğitimi umumiyetle kendi kendisini yetiştirmek suretiyle gerçekleşmişti. Onun meşhur takipçisi Lacordaire de büyük ölçüde bu tarzda öğrenim görmüştü. Boré'yi ise Lammenais bizzat kendisi yetiştirmişti. Boré papazlığa girmeye geldiğinde birkaç senelik sistematik teoloji eğitimine sahipti ve o da yine özel derslerle edinilmişti. Ne yazık ki esneklikle elde edilen şey çoğu zaman istikrarsızlığa ve yapısal sürekliliğin kaybolmasına yenik düşüyordu.

Lammenais'in faaliyet merkezi La Chenaie şehrindeydi. Taraftarlarını oranın yarı manastır ortamında topluyor ve onlarla Fransa'daki kilisenin geleceğine dair hayalini paylaşıyordu:

[O kilisede] Gousset, Donnet, Gerbet, Salinis, Lacordaire ve Guéranger gibi adamlar, istikbalin piskoposları, vaizleri, müdafileri (apologists) ve tarihçileri bulunacaktı. Gelecek otuz yılda Fransa'daki Kilisenin hayatında var olacak adamların çoğu şunu bilir hale gelmişti ki, sipsivri çatısıyla o beyaz ev, kocaman ağaçların arasında köknarların bulunduğu yerdeki bir açıklıkta kurulmuş ve Dinan ile Combours şehirlere arasındaki yolun biraz arkasına doğru uzanmıştı. Onlar orada gençliğin paylaştığı rüyalarla şekillenmiş bir atmosferde yaşamışlardı.⁸

Bu yeni “Kilise Babası” tarafından açıklanan şekliyle bu müşterek rüyalar nelerdi? Bunların en önemlileri -ki neredeyse Boré'nin ömrü boyunca paylaştıklarının tamamı- şu şekildeydi: Dinde kesinlik için bir temel olarak otorite ihtiyacı; bilimler hiyerarşisinde teolojinin yeri; siyasiler için dinin tavsiyeleri; dine kayıtsızlığın kınanması; kilisenin özgürlüğü; eğitilmiş din adamlarına duyulan ihtiyaç; piskoposlarca yönetilen sinodların tesisi, bir kilise veya papazın sorumluluğunda misyoner merkezlerinin kurulması, fakirler için okullar açılması. Lammenais, tıpkı toplumun parçalanmış olması gibi Katolik dininin de paramparça olduğunu görmüştü. Onun ardınca bu gerçeği Boré de görecekti. Dahası, “Lammenais'in hakim düşüncesi veya ideali, Fransa'nın, doğrusunu söylemek gerekirse Avrupa sathında Katolikliğin yenilenmesi gibi toplumsal açıdan da yenilenmesiydi.⁹ Bu, on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki hayalperest genç Katoliklere özellikle cazip gelen bir programdı. Fransız İhtilali'nin kazanımları Hıristiyanlık vasıtasıyla birleştirilecek ve mayalanacaktı.¹⁰

8 Dansette, *Religious History*, c. I, s. 213. Mennaisian okulu hakkında bkz. Reardon, *Liberalism and Tradition*, s. 78-85.

9 Reardon, *Liberalism and Tradition*, s. 64. A. R. Vidler, *Prophecy and Papacy: A Study of Lammenais, The Church, and Revolution*, 1954, s. 101

10 Bu fikirlerin çoğu başlangıçta Jean-Baptiste Etienne tarafından da paylaşıldı. Etienne, Boré'nin ileride dostu ve *The Congregation of the Mission*'in genel başrahipliğinde selefi olacaktı.

Ayrıca Boré hayatının geri kalanına hakim olan neredeyse hiç değiştirmedığı sabit ilkelerinin çoğunu Lammenais'ten kesbetmişti. Bunların en önemlileri arasında şunlar bulunuyordu: (1) Yenilenmiş bir Katoliklik vasıtasıyla toplumsal yenilenme tasavvuru. (2) Roma'nın otoritesinden ayrılma fikri kaçınılmaz olarak toplumsal ve entelektüel parçalanmayla sonuçlanmıştı. Hatta bu durum Ermenilerin milli bağımsızlıklarını kaybetmeleri olayında bile böyle olmuştu. (3) Tarihte iyi olan her şey Hıristiyanlıktan gelmektedir. (4) Öğrenim ve bilim, insanları hakikate götürmek için temel vasıtalarlardır. (5) Dinî özgürlük hakkı kutsal ve sürekli bir haktır.

Kilise ile devlet arasındaki ilişkilere dair, belki daha iyi bir ifadeyle, dinî bakımdan devletin işleviyle alakalı son derece karmaşık ve müphem fikirlerini muhtemelen Lammenais'ten edinmişti. Onun görüşüne göre devletin Gallikan iddiaları¹¹ terk etmesi ve kiliseyi kendi misyonunu sürdürmekte serbest bırakması lazımdı. Bu misyon kaçınılmaz olarak devletin iyiliğini artıracaktı. Aynı zamanda devlet Hıristiyanların ve dinî kurumların patronu ve hâmisi olmalıydı. Lammenais gibi Boré de kilisenin, Napolyon döneminde yapılan kilise ve devlet arasındaki antlaşmayla somutlaşmış olan Gallikan egemenliğini onaylamıyordu. Lammenais bunu Fransa'daki Yahudi ve Protestanlar tarafından sağlanan özgürlükle karşılaştırırken, Boré İstanbul'daki Katoliklerin elde ettikleri özgürlükle mukayese ediyordu.

Aynı zamanda bundan, Boré'nin Mennaisian Okulu'ndan tevarüs ettiği şeylerin Fransız milliyetçiliğinin güçlü bir dozunu içerdiği de anlaşılabilir. Kendisi koyu bir vatanperverdi; Doğuda Fransa'nın oynayacağı özel bir rol görmüştü ve onun bu rolü sürdürmesi için de elinden gelen her şeyi yapmıştı.

11 *Gallikanizm*: Fransız İhtilali öncesinde mevcut olan ve Fransa'ya mahsus olarak geliştirilerek uygulanan “milli bir kilise-devlet ilişkisi” biçimidir. Buna göre Fransız halkı ve Gallikan (Fransız) Kilisesi tek bir beden olup, bütün Fransız vatandaşları, Fransa'da Gallikan Kilisesi olarak varlığını koruduğu düşünülen Katolik Kilisesi'nin birer üyesidirler. Gallikanizmin ilk ilkesi, dünyevi konularda Fransa kralının mutlak bağımsızlığıdır. Papa dünyevi konularda herhangi bir güç ve yetkiye sahip olmayan birisi olmalıdır. Bu ilkenin pratiğe yansımaları, Papanın artık Fransa kralını aforoz edemeyeceği ve yargılayamayacağı şeklindeydi. İkinci ilke, Fransa kralının “tam bir Hıristiyan kral, mesh edilmiş, İlk Oğul, Kilisenin ve Kilise disiplininin hâmisi” olarak Kilisede özel bir konum elde etmiş olmasıdır. Taç giyme töreni esnasında yapılan kraliyet takdisi (anointment) ise Fransa kralının Tanrısal seçiminin bir tezahürü olarak görülmüştür. Üçüncüsü, kutsallık kazanmasıyla birlikte Fransa kralı Katolik itikadın garantörü olmuştur. Dördüncüsü, Papanın Fransa Kilisesi üzerinde sadece kısıtlı bir yetkisi olmuştur. Örneğin, Papa, bir sefir tayin etmek için kralın yetkilendirmesine, piskoposlar da Roma'ya gitmeden önce kralın onayını almaya gerek duymuşlardır. Papa, Fransa Kilisesi'nden aldığı vergileri toplayamamış ve onay verilmediği sürece de Papalık yasaları tek başına herhangi bir yaptırım gücüne sahip olmamıştır. Beşincisi ise, XIV. yüzyıldan itibaren piskoposlar, Sorbonne İlahiyat Okulu ve hukukçular “bir konsilin Papanın üstünde bir otorite ve önceliğe sahip olduğu” fikrini sürdürmüşlerdir. Emmanuel Tawil, “Fransa'da Milli Din: Gallikan Hipotez”, çev. Mürsel Özalp, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 6, s. 132-134. (130-140). (Ç.N.)

Çünkü La Chenaie şehrinin teolojik yönelimi, otoriteyi ve dahası dinî konularda Papanın mutlak otoritesini savunmayı tüm gücüyle vurgulamaktaydı. Bu aynı zamanda çok dar bir görüştü. Netice olarak Boré ömrü boyunca muhafazakar bir teolog olarak kalacaktı. Lakin Doğu dillerini ve tarihini öğrenme konusunda en büyük teşviki de yine La Chenaie şehrinde gördü. Lammenais'in de bizzat diller konusunda hatırı sayılır bir bilgisi vardı ve yeniden canlandırılmış Katolikliğin asli hedeflerinden biri olarak Doğuda birbirinden ayrılmış kiliselerin yeniden birleşmesini görmüştü. Öğrencileri arasında bilgiyi teşvik etti ve özellikle “sevgili Eugene’sini” ilim tahsiline hayatını adanması için yüreklendirdi.¹² Öğrenme eylemi ile dinî inançları savunmak veya onunla misyonerlik faaliyetlerini terkip etmek hayatı boyunca Boré’yle birlikte kalacaktı.

Genel olarak o zamanlar Eugene Boré’nin, on dokuzuncu yüzyılla birlikte yeniden doğan ve romantik, milliyetçi, hayalperest, Papanın otoritesini savunan, biraz dar ve katı olan Fransız Katolikliğinin bir ürünü olduğu söylenebilir.

Boré’nin bundan sonra ortaya çıkacak olan krizler boyunca ve üstadının Katolik Kilisesi’nden tedricen uzaklaştırılması esnasındaki şahsi duyguları ve tavırlarıyla alakalı hiçbir şey bilinmemektedir. Fakat onun, Katolik Kilisesi’nde fiili görevi sona erdirildikten uzun süre sonra bile Lammenais’le yazıştıklarını biliyoruz. Bilinen son mektup İran’ın Culfa şehrinde gönderilmişti ve 31 Aralık 1840 tarihini taşımaktaydı.¹³ Devam eden bu dostluk, Boré’nin hakikat yolunda hataya düşen üstadını bu dostluk aracılığıyla geri getirme arzusuna bağlayan resmi biyografi yazarlarını mahcup etmiş gibi görünmektedir. Bu pekala doğru olabilir, fakat aynı zamanda -genç, romantik, idealist ve asil biri olan- Boré’nin sevdiği birini terk etme noktasına gelmeyeceği de doğrudur. O hem (arkasında bir not bırakarak La Chenaie şehrinin bir gece vakti terk eden) Lacordaire’yi hem de Gerbet’yi firariler olarak görüyordu. Hatta Lacordaire’nin kalbindeki değişimi “çöküntü” olarak değerlendiren Montalembert’i bile böyle telakki ediyordu. Boré, bir dostu olarak gördüğü Montalembert’le ileriki hayatında yazışmalarını sürdürmüş olmasına rağmen Lacordaire ile ilişkilerinin yeniden başladığına dair hiçbir delil bulunmamaktadır.¹⁴

Lammenais, ileriki tarihlerde Mirari Vas’ın sebep olduğu tartışma ve krizlere dahil olurken, Boré kariyerinde hızla ve mutlulukla yükseliyordu. Lammenais’in hem önceden tahmin ettiği hem de memnuniyetle karşıladığı 1830 İhtilali’nin Boré’nin üzerinde hemen hemen hiç etki bırakmadığı görülmektedir.¹⁵ Lakin ertesi yıl ortaya çıkan kolera salgını etki bırakmıştır. O sıralarda veba kurbanları-

12 Boré: *L’homme Prive*, s. 17; Van Winsen, “La vie”, s. 82.

13 Biyografisinin isimsiz yazarları s. 5’te Boré’nin 1836’da Lammenais’le yazışmalarını kestiğini bildirmekte, sonrasında (s. 75-78) İran’dan yazılmış 1840 tarihli mektuba yer vermektedirler.

14 Dansette, *Religious History*, c. 1, s. 11; Boré, *L’homme Privé*, s. 44-45; Rallaye, *Boré*, s. 44-45.

15 Boré, *L’homme Privé*, s. 21.

nın yanında çalıştı ve kendisi de bu salgına yakalandı ama iyileşti. 1833'te Paris'teki Asiatic Society'ye (Asya Cemiyeti) üye kabul edildi ve ertesi sene Fransa Koleji'nde Ermenice profesörlüğüne vekaleten atandı. Aynı zamanda Frédéric Ozanam'ın kurduğu Saint Vincent de Paul Cemiyeti'nin¹⁶ toplantılarının ilk üyelerinden biriydi. On üçüncü yüzyılda Süryani piskoposu ve alimi olan Bar Hebraeus'un (1226-1286) *The Lamp of the Sanctuary* (Mabedin Lambası) adlı eserinin bir tahlilini Aralık 1834'te *Journal Asiatique*'de yayınladı.¹⁷

Eugene Boré Venedik'teki Ermeni Manastırı'nda

1834-1835'te Boré'nin şöhreti o dereceye vardı ki, Fransa hükümeti onu Ermenicesini ilerletmesi için Venedik'e gönderdi. İlk defa Mekhitaristlerle bu şehirde temasa geçti. Mekhitaristler, Roma'dan ayrılmış Ermeni Kilisesi'ni onunla yeniden birleştirmeye kendilerini adanmış bir Ermeni tarikatıydı. Bu tarikatın kökeni kısmen, eskiden beri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birbirinden ayrı yaşayan Hıristiyanlar arasında çalışmakta olan Latin Katolik misyonerlerin faaliyetlerine dayanıyordu.¹⁸ Bu misyonerlik faaliyeti her ne kadar Ortodokslardan şiddetli bir

16 Antoine Frédéric Ozanam (1813-1853): Girişte bahsedilen Charity of Saint Vincent de Paul'un modern versiyonu olarak kabul edilen yeni bir cemiyet kurmasıyla ünlüdür. Fransız bir ailenin çocuğu olarak, kısa süreliğine gittikleri İtalya'da doğdu. Lyon'daki Royal Kolej'den mezun olduktan sonra Paris'te hukuk öğrenimi gördü. Paris'te 1830 İhtilali'nin bir sonucu olarak çalkantı içerisinde ve inancından uzaklaşmış bir toplumla karşılaştı. Meşhur Katolik bilim adamı André-Marie Ampère'nin delaletiyle bu karmaşanın tek çaresinin Hıristiyanlık olduğu kanaatini geliştirdi. Kendisiyle aynı inancı taşıyan öğrencileri etrafına topladı. Ne var ki, inançlarına saldıran Sorbonne Üniversitesi öğretim üyeleriyle ters düştüler. Bunun üzerine Ozanam, Peder Henri Lacordaire'ye Notre-Dame Katedrali'nde bir dizi konferans vermesi için Paris başpiskoposunu ikna etti. Bu konferanslar amacına ulaştı. Yakın arkadaşı Emmanuel Bailly (1794-1861) tarafından 1832'de çıkarılan *Tribune Catholique* adlı gazetede sosyal adalet hakkındaki fikirlerin gelişmesi için çabaladı. Mayıs 1833'de Mr. Bailly'nin ofisinde onun ve diğer beş öğrencinin katıldığı bir toplantıda "Conference of Charity" adlı cemiyet doğmuş oldu. *Charity of Saint Vincent de Paul* cemiyetinin rahibelerinden Rosalie Rendu'dan fakirlere karşı sevgi ve saygıyla görev yapan bir papaz nasıl olduğunu öğretmesini istediler. O da bunu memnuniyetle yerine getirdi. 1834'te 100'den fazla üyesi bulunan cemiyetin ismi *The Society of Saint Vincent de Paul* olarak değiştirildi. Bundan böyle Aziz Vincent'ı örnek alacaklardı. Ozanam, 1836'da hukuk doktoru olarak avukatlığa başladı. Ardından Lyon'da hukuk profesörü oldu. 1840'ta Sorbonne'da Güzel Sanatlar ve Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Dört yıl sonra aynı üniversitede Yabancı Edebiyat profesörlüğüne getirildi. 1841'de Amélie Soulaçroix ile evlendi. 1852'de bütün işlerinden el etek çekerek İtalya'ya yerleştiyse de ertesi sene tekrar ülkesine döndü. Marsilya'da hayatını kaybetti ve Paris'te defnedildi. Papa II. Jean-Paul tarafından 1997 yılında aziz ilan edildi. *The Rule and Statutes of the Society of Saint Vincent de Paul*, Kanada 2012, s. 143-145. (Ç.N.)

17 Van Winsen, "La vie", s. 82; Rallaye, *Boré*, s. 52-53; . Boré, *L'homme Privé*, s. 28.

18 Van Winsen, "La vie", s. 82. Rallaye, *Boré*, s. 53. Charles Frazee, "The Formation of the Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire", *Eastern Churches Review*, 1975, 7/2, s. 151.

muhalefet görse de genel anlamda başarılı olmuştu. Bu girişimin en önemli figürü Peder Manuk veya Manog, yaygın bilinen dinî ismiyle [Sivaslı] Mekhitar (1676-1749) idi. Boré'nin düşüncesine göre o, bu birleşme davası için Tanrı tarafından yetiştirilmiş Ermeni bir keşişti. Bir Latin Katolik misyonerle şans eseri karşılaşması sayesinde Katolikliği kabul etmiş, Roma ile ondan ayrılmış kiliselerin yeniden birleşmelerini sağlamayı hayatının amacı haline getirmişti. 1711'de bir keşişlik sistemi kurdu. Bu sistem zamanla St. Benedict'in nizamını kabul ve tasdik etti. Siyasi ve dinî karışıklıklar yüzünden Mekhitar 1715'te [Sivas'tan] sürgüne zorlandı ve Venedik'e gitti. Orada ona ve keşişlerine Avusturya İmparatoru tarafından St. Lazaro adasının kullanımı verildi. Mekhitarist Benediktenler 1772'de Viyana ve Venedik cemaati olmak üzere iki gruba ayrıldılar. Ermeni dili, edebiyatı ve tarihi konularındaki bilgisini ilerletmek için Boré'nin ziyaret ettiği grup Venedik Mekhitaristleriydi.

Boré'nin daha fazla seyahat etme yönünde iştahı kabarmıştı. Afrika'ya seyahate çıkmayı iyiden iyiye düşünmüştü ama bunun imkansız olduğu anlaşılmıştı. O da bilgi edinme açlığını, Doğudaki birbirinden ayrılmış Hıristiyanlar arasında Katolikliği yayma arzusuyla harmanladı. Erkek kardeşi Leon'a "benim çalışmalarımın nihai hedefi, sana da sıkça söylediğim gibi, hakikattir, yani Katolik dininin davasıdır"¹⁹ diye yazmıştı. 1837'de Milli Eğitim Bakanı François Guizot ile The Academie des Inscriptions et Belles-Lettres onun İran'a kadar sürecek olan bir Yakındoğu seyahatine ortaklaşa destek verdiğiğinde rüyaları gerçek oldu.²⁰

Viyana'dan İstanbul'a Karadeniz Bölgesinden Tebriz'e Uzanan Yakındoğu Seyahati

Boré'nin ilk durağı Viyana oldu. Orada Mekhitaristlerle birlikte kaldı. Manastırları dünyaca meşhur bir Ermeni matbuat ve ilim merkeziydi. Otuz keşiş bulunuyordu. Bunlar yirmi dört Avrupa ve Doğu dilinde eser basan sekiz farklı matbaada çalışarak kendi masraflarını kendileri çıkarıyorlardı. Boré o keşişlerin bilgilerinden her defasında etkileniyor; özellikle onların "bilgiye olan bitmez tükenmez samimîliklerine" hayran kalıyordu.²¹ Beklenmedik bir şekilde baş gösteren hastalığı onun orada fazladan bir ay geçirmesine sebep oldu. Bu ise ona Mekhitaristlerin olduğu kadar Avusturyalıların da faaliyet alanlarını değerlendirmesi için muazzam

19 Paris *Congregation of the Mission* Arşivi, (bundan sonra ACM), 1878, 43, s. 379. Eugene Boré'den kardeşi Leon'a, 27 Kasım 1837.

20 Van Winsen, "La vie", s. 82-83; Rallaye, *Boré*, s. 54. François Guizot (1787-1874): Hugenotlar neslinden gelmektedir. 1830'da milli eğitim bakanlığına atanmış, 1847'de başbakan olmuştur. Katolik Kilisesi'nin faaliyetlerine karşı müspet yaklaşıyordu ve Father Etienne de dahil Katolik liderlerle yakın işbirliği halindeydi.

21 Bu konu Boré'nin Inscriptions et Belles-Lettres Akademisi'ne Viyana'dan yazdığı raporda özetlenmiştir. Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 63 ve 65.

bir fırsat verdi. Bilgi eksiklikleri ve imparatorluk yönetimine sıkı sıkıya bağlılıkları nedeniyle Avusturyalı papazları ağır bir dille eleştiriyordu. Ayrıca pek çok dindar Avusturyalının hayat tarzının son derece lüks olduğunu anlamıştı.

Trieste'deyken Viyana Ermenileri hakkında Akademi'ye bir rapor hazırladı. Raporuna Mekhitarist hareketin tarihçesini de dahil etti. Trieste'den Yunanistan'a geçti. Orada kendinden önceki pek çok romantik gibi güncel gerçekler karşısında hayal kırıklığına uğradı. Perikles ve Aristo'nun memleketi hakikaten zor günler geçiriyordu ve Boré her zaman yaptığı gibi Roma'dan ayrılmış dindar muhitlere suçlamalarda bulundu.²²

Boré Aralık 1837'de İstanbul'a geldi. Avrupalıların isimlendirildiği şekliyle "Frenklerin" arasında ikamet etmemeye kararlıydı. Bu yüzden bir Ermeni ailenin yanında kalma işini ayarladı. Not ettiğine göre bu ailenin onu kabul etmesi için biraz cesaretli olması gerekiyordu ama o kadar çok risk bulunmasına rağmen onu kabul ettiler.²³ Kaldığı pansiyon kış soğuşuna karşı korunaklıydı. Konuştuğu Ermeniceyi mükemmelleştirmek için bu fırsatı kendi yararına kullandı. Ermenicesi, papazların ve alimlerin imtiyazı olan klasik Ermeniceden biraz farklıydı. Çok hassas ve genellikle kusur bulmaya meyilli bir gözlemci olarak Osmanlı payitahtındaki Ermenilerin yaşantısı hakkında sayısız yorum yaptı. Yerli Hıristiyanların gece sokağa çıkma yasağıyla kısıtlı olmasına rağmen geceleri onun dışarı çıkmasına izin verildi. Çünkü o bir Fransızdı ve bu itibarla giydiği şapkaıyla tanınıyordu. Yanlarında kaldığı aile genel anlamda hayli Batılılaşmış, en azından böyle olmaya çabalayan bir aileydi. Fakat Boré Osmanlı İmparatorluğu'ndaki neredeyse bütün Hıristiyanların, Müslümanlara ait olan "kadınlardan ve kızlardan tecrit edilmiş bir halde yaşama geleneğini" özümsemiş olduklarını kaydetmektedir. Bu kadınlar eğitimden mahrum ediliyorlar, erkeklerden ve dünyadan uzak tutuluyorlardı.²⁴ Kadınların statülerini yükseltme ihtiyacı ve özellikle onlara eğitim fırsatları sağlama meselesi Boré'nin çalışmalarının değişmez bir sâiki haline geldi. Ayrıca o, Katolik toplumdaki kadınların aydınlanmış konumları ile Müslüman memleketlerdeki kadınların bastırılmış halleri arasındaki çelişkileri yazmaya meraklıydı.

İstanbul'da kaldığı süre zarfında Ermeni ruhbaniyla ve bilginleriyle devamlı irtibat halindeydi. Yoğun bir sofı hayatı yaşadığından dolayı ona *devi*, yani papaz lakabını taktılar. Bu bilim adamı vaktini akla gelebilecek her türden bilim dalını didik didik araştırmayla geçiriyordu: Tarih, tıp, haritacılık, fizik, (François Arago'nun bir öğrencisiyle) astronomi ve iç bölgelere gittiğinde seyahatlerinde yardımcı olacağını düşündüğü daha başka şeyler. Bunlara kılıç kullanmada usta-

22 Rallaye, *Boré*, s. 67.

23 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 112.

24 Rallaye, *Boré*, s. 71-72.

laşma da dahildi. Bunu hem kendisini savunmak hem de formda kalmaya tutkun olduğu için öğrenmişti. Payitaht'tan ayrılmadan evvel Türkçeyi ve Samiriyelilerin dilini de konuşabiliyordu. Türk hat sanatında becerisini belli bir dereceye kadar geliştirmişti. Keza İstanbul'daki Ermeniler hakkında tafsilatlı bir rapor yazmaya da vakit bulmuştu.²⁵

Bu süreçte tanımadığı kişiler, onu, şayet Doğulu Hıristiyanlar Latin ritüellerini benimsemeye zorlanmış olsalardı Doğu kiliselerinin Roma ile yeniden birleşmesi en iyi şekilde başarılabilceği yönünde ikna ettiler. Boré bu teklifi Roma'ya sunacak kadar da ileri gitti. Fakat Propaganda Teşkilatı²⁶ ve sahadaki misyonerler tarafından kesin bir dille reddedildi. Boré bu reddedilişinin hikmetini çabucak anladı. Ayrıca bazı münferit din değiştirme çalışmalarını -ki Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tehlikeli bir faaliyetti- sürdürerek hem Müslümanlar hem de Yahudilerden bazı kimseleri kendi dinine çevirdi. Bunların çoğu yeni inançlarını hayata geçirmek maksadıyla göç etmek zorunda kaldılar.

Boré'yi hayatında ikinci defa derinden etkileyen hadise İstanbul'da vaki oldu. Onu etkileyenler Congregation of the Mission'a bağlı papazlardı. Bu cemaat 1617-1625 arasında St. Vincent de Paul (1581-1669) tarafından Fransa'da oluşturulmuştu.²⁷ İlk başlarda kırsal bölgelerde misyonerlik yapmaya ve bir piskoposluk bölgesine ait ilahiyat okullarının işletilmesine niyetlenilmiş olmakla beraber (Fransa'da Lazaristler, Amerika'da Vincent'in takipçileri olarak bilinen) *Congregation of the Mission* [bundan sonra Vincentian cemaati] aynı zamanda

25 1 Haziran 1838, Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 154-171.

26 Propaganda Teşkilatı: Papa XV. Gregorius tarafından 1622 yılında *Society for the Propagation of the Faith* (İnancı Yayma Cemiyeti) adıyla Roma'da kurulmuştur. Kısaca *Propaganda* veya *Propaganda Fide Teşkilatı* adıyla bilinmektedir. Bu oluşum Katolik cemiyetlerini doğrudan Vatikan'ın denetimi altına alma girişimiydi. Bu yeni politika, XV. yüzyılın başından beri cemiyetlerce kullanılan himaye sistemini değiştirmeyi amaçlıyordu. Papa tarafından İspanya ve Portekiz krallarına hamilik görevi verilmişti. Kralların sorumluluğu, Amerikan yerlilerini Hıristiyanlaştırmak, piskoposluk bölgeleri kurmak ve kolonilere kilise görevlileri atamaktı. Bu sorumluluklar defalarca ihmal edildiği için Gregorius, Katolik inançlarını yaymakla sorumlu kıldığı bir ruhban sınıfı olan Propaganda'yı kurdu. Bu teşkilat Hıristiyanlığın hiç bilinmediği veya çeşitli saldırılara maruz kaldığı ülkelerde çalışacaktı. Propaganda mensupları 1627 yılında Papa VIII. Urbanus'u misyonerlerin eğitimi amacıyla Urbanus Enstitüsü'nün kurulması için ikna ettiler. Aynı zamanda yeni misyonerlerin göreve alınmasını sağlarken Katolikliği yayma etkinliklerine destek verdi. Örneğin, denizaşırı ülkelere gönderilmek üzere dinî kitaplar ve İnciller bastırdı. Temsilcilerinden rapor sunmalarını istedi. Mezhepler arasında sıkışıp kalmasın diye, misyonerler, manastır kökenli olmayan ruhban sınıfından seçilmeye başlandı. Propaganda'nın faaliyet alanı zamanla genişleyerek Hindistan, Çin, Vietnam, Afrika, Ortadoğu, İran, Amerika, Kanada gibi coğrafyaları içine aldı. James A. De Jong, "Dünya Çapında Yayılma", *Hıristiyanlık Tarihi*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, s. 470-476. (Ç.N.)

27 Stafford Poole, *History [of the Congregation of the Mission (1625-1843)]*, baştan sona; Pierre Coste, *C.M., La Congregation de la Mission, Dite de Saint-Lazare*, Paris, 1927; George Goyau, *La Congregation de la Mission*, Paris, 1938.

İskoçya, İrlanda ve Madagaskar'daki belli başlı bazı misyonerlik çalışmalarını da üstlendi. St. Vincent zamanında bu cemaat mensupları Kuzey Afrika'ya da gitmişlerdi ama Hıristiyan esirlere misyonerlik yapmışlardı.

Vincentian cemaati mensuplarının yabancı bölgelere misyoner olarak gitmelerini sağlayan olay 1773'te Fransa'daki Cizvitlerin sindirilmesi idi. Fransa'nın en büyük cemaati olduklarından Society of Jesuit'in (Cizvit Cemiyeti) faaliyetlerini onlar tevarüs ettiler. Gerçi iki tarafın coşkuları değişik ölçülerdeydi. Bu miras, Pekin'de kurulmuş olan bir misyonerlik merkezi ile yine oradaki kraliyet rasathanesinin yanı sıra Akdeniz bölgesinin doğusunda (Naxos adası, Selanik, Santaron adası, İzmir ve Manastır'da) bulunan misyonerlik merkezlerini ve eğitim çalışmalarını kapsıyordu. 1782'de kendi kendilerine İstanbul'daki St. Benoit misyonerlik merkezini ve kolejini kurmuşlardı. Bunlar burada günümüze kadar kalmışlardır.²⁸

Osmanlı Payitahtındaki mevcudiyetlerinin başlangıcından itibaren Vincentian misyonerleri Katolik Ermenilere hususi bir ilgi göstermişlerdi.²⁹ Bu durum özellikle Fransız bir Vincentian misyoneri olan Peder Peder Bricet (veya Brisset) için geçerlidir. On dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde Katolik Ermeniler ona "babaları ve kurtarıcıları" gözüyle bakıyorlardı.³⁰ 1820'de Katolik ve Gregoryen Ermenilerin dostça birleşmeleri yolunda başarısız bir girişimde bulunduğu -ki buna pek çok Katolik kabul edilemez gözüyle bakıyordu- Peder Bricet var gücüyle bu uzlaşma için mücadele etti. Öte yandan Venedik Manastırı'ndaki fazlasıyla uysal addedilen yedi Mekhitarist'in aforoz edilmesini sağladı.³¹

Ertesi yıl Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın patlak vermesi, sadakatsizliklerinden şüphelenilen Katolik Ermenilerin üzerinde daha fazla baskılar kurdu. Çoğu defa Fransa'yı özel hâimleri olarak görüyorlardı. Katolik olmayan Ermeniler ise onları milliyetlerini satmakla suçluyor, Katolik olmak Ermenilikten vazgeçmek anlamına geldiği için kendilerinin bu mezhebe geçmeyi reddettiklerini iddia ediyorlardı. Bu durum Fransız filusunun 1827'deki Navarin Deniz Muharebesi'nde yer almasıyla daha da kötüleşti ve Fransa açıktan açığa Yunan davasını destekledi.³²

28 ACM, No. 1301: *Mission des Lazaristes à Constantinople: Histoire de la Maison de Saint-Benoit avec un Aperçu Historique sur les Missions de la Province de Constantinople, 1782-1902*, el yazması metin, (yazarı belirsiz ve tarihsiz); Arthur Droulez, C.M., "Le College des Lazaristes à Bebek (1836-1867)" el yazması metin (tarihsiz); ACM, *Inventaire des Archives de la Maison de Saint-Benoit à Constantinople-Galata, 1583-1881* (kataloglanmamış). Ayrıca bu kaynakta Bebek Koleji'nin tarihçesi bulunabilir. Boré'nin Etienne'e yazdığı 25 Mart 1854 tarihli rapor, *Annales de la Congregutiun de la Mission*, XIX, s. 155-160.

29 *Mission des Lazaristes*, s. 54.

30 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 168.

31 Bu uzlaşmanın hikayesi şu kaynaklarda bulunabilir: Frazee, "The Formation...", s. 160-161; Boré, *Correspondance*, s. 168; *Mission des Lazaristes*, s. 54.

32 Boré, *Correspondance*, s. 328, 382; Frazee, "The Formation...", s. 161.

Netice, Ermenilerin başkentten toptan sürgün edilmesi ve buna eşlik eden zulümler oldu.³³ Peder Bricet onlarla kalıyor, hekim kılığında sık sık ziyaretlerine gidiyordu. St. Benoit Manastırı uzun zamandan beri dokunulmazlık ayrıcalığına sahip olduğundan Ermenilerin çoğu mallarını mülklerini muhafaza etmesi için ona emanet ettiler.³⁴ Nihayet 1830'da kısmen Fransa'nın baskısı altında bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma Ermenilere hem dinî özgürlük veriyor hem de Ortodoks Patriğine bağımsızlık sağlıyordu. Bu kargaşanın zirveye çıktığı sıralarda kolejiyle birlikte kapatılmış olan St. Benoit müstemilatı 1831'de Pera/Galata'da yeniden açıldı. Veba salgını yüzünden ertesi sene Yeşilköy'e taşındı. Oradan da tekrar Galata'ya geri geldi. Bütün bu istikrarsızlık misyonerlik merkezine çok ciddi zarar verdi ve eğitim faaliyetlerini zayıflattı. Bu sebeplerden ötürü adamakıllı bir çöküşün içerisine düştü. Fakat [Katolik] Ermenilere özgürlük bahşedilmesiyle birlikte Vincentian misyonerleri kolej faaliyetlerine yoğunlaşabildiler.³⁵

St. Benoit ve koleji adına gerçek sapma Peder Bricet'nin 1837'de Fransa'ya geri dönmesinin ardından gerçekleşti. 1835'te İstanbul'a gelen Peder Louis-Florent Leleu 1839'da kolejin müdürü oldu ve bu kurumu 1846'ya kadar yönetti. Ayağının tozuyla Bebek'te bir bina satın aldı ve koleji oraya taşıdı. Böylece kolej St. Benoit'daki misyoner merkezinden ayrılmış oldu. Vincentian misyonerlerinin koleji idare edecek insan gücüne sahip olmaması ve kendisinin de öğretmen kadrosuna yeni elemanlar bulmaya hiç vakit bulamaması yüzünden Müdür Leleu kadrolara kilise dışından kimseleri alma düşüncesini geliştirdi. Bu 1839'dan 1842'ye kadar uygulandı ama başarılı olmadı. Her ne kadar kolejin Bebek'teki yeri göz alıcı ve [salgın hastalıklardan azade olması dolayısıyla] sıhhatli bir ortamda olsa da İstanbul'dan çok uzaktı. İlâveten okul ücreti de zenginler hariç herkese çok yüksek geliyordu. Sonunda Müdür Leleu kolejin Vincentian misyonerlerinin kontrolüne iadesinin elzem olduğunu anladı. Bu iadenin hemen sonrasında Guizot altı adet burs tesis ederek para tedarik etmeye başladı.³⁶ 1843'ten

33 Yazarın sözünü ettiği zulümler, Katolik Ermenilerin İstanbul'dan ve Ankara'dan sürgün edilmeleri ve mallarının müsaderesi hadisesidir. Sultan II. Mahmud'un Patrikhane'den de yardım alarak gerçekleştirdiği bu uygulamanın altında elbette Katolik Ermenilerin Navarin'deki hezimette Osmanlı'nın yanında değil de düşman devletler safında yer aldıklarının tespiti önemli rol oynamıştır. Sultan Mahmud'un Navarin hezimetini, uzun süredir başını ağrıtan Katolik Ermeniler meselesini bitirmek için bir fırsat olarak kullandığı tezini ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Bkz. Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2011, s. 111-114. (Ç.N.)

34 *Mission des Lazaristes*, s. 55-56.

35 *Mission des Lazaristes*, s. 59 ve 64.

36 François Guizot (1787-1874) daha evvel Fransa milli eğitim bakanı olarak geçmişti. Bahsedilen altı öğrenci bursunu temin ettiği 1843 yılında ise dışişleri bakanlığı görevini yürütmekteydi. Söz konusu burslara İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Baron de Bourqueney tarafından 6 Haziran 1843 tarihli bir mektupla teşekkür edilmiştir. Hasan B. Dilan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Saint-Benoit Lisesi'nin Misyonu*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, (tarihsiz), s. 92. (Ç.N.)

1848'e kadar burası Bebek Kraliyet Koleji olarak bilindi.³⁷

Kolej Fransız kültürünün kalesi ve Fransız etkisinin ileri karakoluydu.³⁸ Kolejin yeniden açıldığı dönemlerde Sultan II. Mahmud bir Müslüman'ın Türkçe, Arapça ve Farsça dışında herhangi bir dili öğrenme yasağını yürürlükten kaldırdı. Bunun sonucunda üst sınıflardan pek çok kişi Fransızca öğrenmek için Bebek Koleji'ne koştu. Kolej bir lise ayarındaydı ve Fransızca üzerinde özellikle durarak öğretimini Fransızca yapıyordu. Asırlar boyunca böyle bir eğitim olağanüstü bir saygınlık kazanmıştı:

Bir Katolik olarak tanınmak Osmanlı dünyasında özel bir kişi olarak ayrı bir konumda tutulmaktı. Bu elit sınıfın bir üyesi haline gelmek, Fransızlarla ve İtalyanlarla Türk İstanbul'unun dar dünyasında hiç duyulmadık konular üzerine onların kendi dillerinde sohbet etmek Katolikliğe dönüş için kuvvetli bir özendirme olmuş olmalı.³⁹

Fraze'e'nin 1700'lerin dünyasıyla ilgili bu söyledikleri bir sonraki yüzyıl için daha doğruduydu. Boré'nin milliyetçiliği kolejdeki faaliyetlerden çok etkilenmişti. Yayıncı arkadaşı Eugene Taconet'ye 26 Aralık 1837 tarihinde yazdığı bir mektubunda şunları söylüyordu: "Orayı ziyaret ettiğim sırada aydınlanmayı ve medeniyeti yayma çabaları noktazarından, Fransa'nın, diğer bütün milletlerin üzerinde ilk kademeyi tuttuğunu sevinçle gördüm."⁴⁰

Vincentian misyonerleri bir süreliğine bir Ermeni misyoner merkezi kurulmasıyla ilgilendiler ve Boré'nin iç bölgelere yapmayı planladığı seyahatinde ona yardım etmeye hevesliyidiler. Papazlardan biri olan Peder Felix Scafi'nin ona refakat etmesine karar verildi. Peder Leleu, bu ikisine Ali adlı bir Türk rehberin verilmesini sağlayan bir ferman elde edebilmek için hükümet nezdindeki itibarını kullandı. Rehber Ali aynı zamanda yol boyunca köylerden erzak ve kalacak yer isteme yetkisine de sahipti. Bu küçük keşif heyeti İstanbul'dan 2 Mayıs 1838'de ayrıldı. Henüz otuzunda bile olmayan genç romantik Boré, giydiği asker üniformayla, taşıdığı süvari kılıcıyla, tabancası, kaması ve av tüfeğiyle ve bir de korkunç bıyığıyla dikkat çekici bir manzara arz etmiş olmalıdır.⁴¹

37 Peder Bricet 1837'de Fransa'ya döndü. Leleu, Vincentian topluluğuna diyakozluk rütbesinde bir papaz olarak 1831'de girmişti. 1846'da öldü ve Galata'daki St. Benoit arazisine defnedildi. *Mission des Lazaristes*, s. 93; Droulez, "Le college", s. 110, 112, 113.

38 Rallaye, *Boré*, s. 71-72.

39 Frazee, "The Formation...", s. 153.

40 Boré, *Correspondance*, s. 101.

41 Rallaye, *Boré*, s. 77 ve 79. Scafi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'da ve İran'da çalışan Scafi 1846'da Amerika'daydı. Karşılaştırma için bkz. Van Winsen, "La vie", s. 83, n. 4a. Bu yolculukla ilgili bir başka tasvir Peder Leleu'nun Doğu'daki misyoner merkezlerinin durumu ve Boré'nin Ermenistan seyahati hakkındaki raporunda bulunabilir. *Annales de la Congregation de la Mission*, c. 10, s. 194-225.

Karadeniz boyunca güzergâhları onları antik Bitinya'yı boydan boya geçirdi. Çekerek ırmağının (antik Sakarya) karşısına devam edip Amasya şehrini baştanbaşaya geçtiler. Amasya'da rastladıkları Rumlar ve Ermeniler o kadar baskı altındaydılar ki, yabancı kimselerle konuşmaya cesaret edemiyorlardı.⁴² Oradan antik Zile köyüne gittiler. Her zaman romantik olan Boré yol boyunca gördüğü doğal güzelliklere dair övgü dolu tasvirler kaleme aldı. Ayrıca hem Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu vaziyeti hem de Türklerin özelliklerini daha yakından tanıma fırsatı da bulmuş oldu. Türkleri esas itibarıyla nazik ve yardımsever olarak değerlendirdi. Lakin değişen şeylere karşı kadercı ve isteksizdiler. Bunlar ve İslam'ın gerici etkileri İmparatorluğun maddi gelişimini durduruyordu. Gittiği her yerde ekonomik çöküşün belirtilerini gördü. Bu çöküş hususiyetle tarım sahasında geçerliydi.⁴³

Zile'den Tokat'a devam ettiler. Orada üç yüz Katolik Ermeni ailenin yaşadığını gördüler. Bunlar Boré'nin üzerinde derin etkiler bıraktı. Hem Türkler hem de Gregoryen Ermeniler tarafından elit, başkalarından her şekilde üstün kimseler olarak addediliyorlardı. Katolik papazlardan bazıları Propaganda Teşkilatı bünyesinde Roma'da öğrenim görmüşlerdi.⁴⁴ Yolculuk oradan Ermenistan'ın ikinci önemli şehri olan Erzincan'a doğru devam etti. Burası Boré'nin "Ermenistan Hıristiyanlığının tarihi değeri olan arazileri" diye isimlendirdiği topraklardı. İlk dönemdeki Ermeni Hıristiyan kahramanların hatıralarıyla, özellikle de ilk Hıristiyan kralları III. Tiridates ve onları Hıristiyanlaştıran öncü misyoner Aydınlanmacı Aziz Gregory'nin (240-332) hatıralarıyla doluydular.

Boré ve yol arkadaşları Aziz Gregory'nin mezarına, diğer tapınaklara ve bölgedeki kutsal yerlere hac ziyareti gerçekleştirdiler. Bu girişim dönem dönem isyan halinde bulunan Kürtler tarafından tehlikeli hale getirildi. Katolik Ermenileri ziyaret etmeye muktedir olamadı Boré. Çünkü onların büyük çoğunluğu Türk-Rus savaşının bitiminde Rusya'ya göç etmişti.⁴⁵

Bundan sonra yolcularımız o zamanlar Avrupalıların hâlâ meçhulü olan Küçük Ermenistan'daki⁴⁶ Erzurum'a geçtiler. 1838 yazında Boré "Ermenistan'daki Ka-

42 Rallaye, *Boré*, s. 94. Rallaye'nin coğrafi atıflarının isabetli olmadığını not edilmesi gerekmektedir.

43 Rallaye, *Boré*, s. 81-82-83 ve 86; Boré, *Correspondance*, c.1, s. 35.

44 Rallaye, *Boré*, s. 96-98.

45 Boré, *Correspondance*, c.1, s. 393-395; Rallaye, *Boré*, s. 100; Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 4-33'de onun St. Gregory türbesindeki bu hacciyle alakalı uzun ve çok titiz anlatımlar yer almaktadır.

46 Küçük Ermenistan (Little Armenia): Bu tabirle ilgili araştırmacı E. İlter şu bilgileri vermektedir: "Profesör A. Khaçaduryan, 1933 yılında Erivan'da neşrettiği "Ermenistan'ın Çivi Yazısı Devrinin Muhakemeli Tarihi" adlı Ermenice eserinin sonundaki haritada, Hayasa bölgesini 41-45. boylam dereceleri arasında yani Erzurum'un batısından Erivan'ın doğusuna kadar uzanan yerlerde göstermiş ve Hitit kitabelerinde geçen Hayasa'yı Ermenistan olarak tarif etmiştir. N. Adontz, C. A. Burney ve D. M. Lang da, VIII. yüzyıldan beri Ermenice metinlerde geçen Hayastan adı ile Hitit metinlerindeki Hayasa'yı birleştirerek "Hay" adına dayanarak Hayasalı-

tolikliğin Durumu” hakkında bir rapor yazdı.⁴⁷ Bu rapor kısmen kendisinde sabit olan bir fikri takip etmekteydi. Mesela ona göre Ermenistan’ın sorunları Roma Kilisesi’nden ayrılışına kadar eskiye dayanmaktaydı. Bunun için Tanrı da onları barbar istilalarıyla ve siyasi özgürlüklerini kaybetmekle cezalandırmıştı. Gregoryen Ermeni din adamlarını Rum Ortodokslardan daha üstün oldukları yönünde değerlendirdi. Bazıları evliydi ve *Derder* unvanına sahip olan sade görevlilerdi. Sıradan vazifeleri ifa ediyorlardı. Onları emsalleri olarak telakki eden insanlar üzerinde çok az etkileri oluyordu yahut hiç olmuyordu. İnsanların manevi önderleri Vartabet (doktor) diye isimlendiriliyordu ve onların ilk kuralları bekarlıktı. Rütbeleri ne olursa olsun Ermeni din adamları, özellikle papazlar Katoliklerden şiddetle nefret ediyorlardı. Çünkü Katoliklerin eğitimleri ve entelektüel seviyeleri onlardan daha yüksekti. Pek çok Katolik Ermeni Avrupa usullerini bilinçli bir şekilde ve gururla benimsemişlerdi. Bu yüzden de köklerini terk etmekle suçlanıyorlardı.

Erzurum’a gelince, Boré bu şehri Rusya’nın, İran’ın ve Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarındaki stratejik konumu dolayısıyla Ermenistan’ın en önemli şehri olarak değerlendirdi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında vuku bulan 1827-1828 savaşının ardından Ermeni ailelerin çoğu Rusya’ya göç etmişti. Başlangıçtaki 450’den fazla Katolik aileden yalnızca 36’sı kalmıştı. Bu kalanlar da on yedinci yüzyılda Cizvitler tarafından Katolikleştirilmişlerdi. Boré, şehrin civarındaki köylerde yaşayan Katoliklerle ilgili mükemmel açıklamalar yapmakta, hatta ileri gelen ailelerin tarihçelerini de vermektedir.⁴⁸ Katolik Ermeniler için papazlar ve dinî eğitim açısından yardımda bulunsun diye [Fransa’dan] ricada bulundu. Zira Rusya’ya göç edenler Ortodoksluğa geri dönme tehlikesi içerisindeydiler. Sıklıkla yaptığı üzere Boré, Fransa’yı Doğu’daki sorumluluklarını kabul etmesi için dürtüklemek amacıyla Rus yayılcılığı heyulasını büyüttü. Keza Fransız milliyetçiliği Hıristiyan coşkusuyla birleştirilecekti:

Doğu’daki Katolikliğin geçici patronu Fransa’dır. Bugün bunun desteklenmesine eskiye nazaran daha fazla ihtiyaç söz konusudur. Üstelik

lar’ın Ermenilerin ataları olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ermeniler yaşadıklarını iddia ettikleri toprakları iki kısma ayırıyorlardı: Büyük Ermenistan (Asıl Ermenistan) ve Küçük Ermenistan. Büyük Ermenistan, Batı’da Fırat nehrinden Doğu’da Kür (Kura) nehrine kadar çiziliyordu ve on beş vilâyete bölünmüştü. Kızılırmak membalarına kadar genişleyen Küçük Ermenistan ise üç vilâyete ayrılmıştı. Asıl Ermenistan’ın ortadan kaldırılmasından sonra teşekkür eden ve Ermenilik ile ilgilenen bilim adamlarının Küçük Ermenistan veya Kilikya Ermeni Krallığı adıyla belirttikleri prensliğin toprakları Kilikya’da, sahil ve dağlık olmak üzere iki kısımdı.” Erdal İlter, “Ermenistan Adı, Ermeniler’in Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2002, s. 24-34. Bu durumda yazar eski zamanlardaki bir coğrafi adlandırmaya atıfta bulunmuş olmaktadır. (Ç.N.)

47 Boré, *Correspondance*, c.1, s. 393-395; Rallaye, *Boré*, s. 100; Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 4-33’de onun St. Gregory türbesindeki bu hacciyla alakalı uzun ve çok titiz anlatımlar yer almaktadır. [Bu dipnot asıl makalede de aynı şekilde mükerrer verilmiştir.]

48 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 396 ve 398-399.

Fransa'nın dur durak nedir bilmeyen hayırseverliği bazı bağışlarla buna yardımcı olursa, bu durum, anayurdumuzun kalıcı zaferine katkıda bulunacak ve Katolik dini için büyük bir iyilik olacaktır.⁴⁹

Türkiye'nin doğu sınırında seyyahlarımız antik Amesserah (Kral Darius'nın annesinin isminden mülhem Amestris) şehrine vardılar. Başka yerlerde de yaptıkları gibi Boré ile Scafi eski kitabeleri arayıp buldular; kopyaladılar ve tercüme ettiler.⁵⁰ Amesserah'da *Fourth Gallic Legion* tarafından İmparator Sevterus için dikilen eski döneme ait bir taş kitabe bulmaları üzerine Boré'nin vatanseverliği harekete geçti. "Memleketinden bu kadar uzakta, barbar atalarının bir kahramanlığına dair umulmadık bir anda ortaya çıkan bir nişaneyi bir Fransız gururlanmadan seyredemez. O kahramanlık ki, nesilden nesile geçen bir kahramanlıktır ve burada olduğu gibi kaybetmenin ötesinde, onu çocuklarına o kadar güzel bir şekilde nakletmişlerdir."⁵¹

Boré Ermenilerin dinî başkenti Eçmiyazin'e doğru ilerlemeye karar verdi. Burası Rusya'nın yakın zamanlarda topraklarına kattığı bir yörede kurulmuştu. Fakat Eylülde vardığı Alexandronople'de ne olduğu belli olmayan "nobran bir karantina" katlanmaya mecbur bırakıldı. Eçmiyazin'e ulaştığında, ona göre, şehir eski ihtişamını kaybetmiş olduğu için hayal kırıklığı yaşadı. Aynı hayal kırıklığına şehrin Gregoryen manastırını görünce de duçar oldu. Burası birkaç keşişin bulunduğu muazzam bir yapıydı. Onlar tıpkı Carthusian tarikatı mensupları gibi şahsi hücrelerinde yaşıyorlardı. Boré'nin titizlikle belirttiğine göre Carthusian müritlerinin sükunet ve tek başına yaşama gibi alışkanlıklarını kesinlikle taklit etmiyorlardı. Onun en büyük hayal kırıklığı ise içerisinde sadece birkaç eski belgenin yer aldığı manastır kütüphanesi oldu. Bir vartabet ve aynı zamanda kütüphaneci olan Peder John o ana kadar karşılaştığı ilk Gregoryen din alimiydi. Boré kütüphanenin sahip olduğu şeylerle alakalı ayrıntılı bir tasviri Akademi'ye yazdı. Orada ayrıca uzun süredir kayıp olan Aghovan alfabesini ortaya çıkardığını da iddia ediyordu.⁵²

Boré, oranın katolikosunu ve Ermeni patriğini ziyarete gitti. Sıcak karşılandılar. Katolikosun ve yardımcılarının Batı coğrafyası ve tarihi hakkında ne kadar cahil olduklarını görünce dehşete kapıldı. Hatta bu cehalet kendi dinî tarihleri konusunda daha fazlaydı. Akdamar'da bir başka muhalif makamı ve oranın katolikosunu da ziyaret etti. Bu kişi Türkiye'nin güneydoğusundaki birkaç köyün üzerinde yetki sahibiydi. Oradaki kütüphane Eçmiyazin'dekinden daha fazla hayal kırıklığı yaşattı. Keşişler de öncekilerden daha cahildi. Buna mukabil insanlar arasında gördüğü dindarlık belirtilerinden dolayı duygulandı. Bu insanlar aynı zamanda

49 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 401-402.

50 Boré'nin ACM'deki evrakları deşifre edilmiş bu kitabelerle ilgili bir risaleyi de ihtiva etmektedir.

51 Rallaye, *Boré*, s. 89.

52 Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 42, 49 ve 83. "Report to the Academie des Inscriptions et Belles-Lettres", (Van, 14 Ekim 1838)", *Correspondance*, c. 2, s. 46-56; Rallaye, *Boré*, s. 101.

çok fakirlerdi. Bazıları ona şöyle dediler: “Bizim kilisemiz bizi yönetecek bir baş yoksunluğu yüzünden helak olup gidecek. Ah lütfen Roma’daki kutsal pederimizden bize bir baş göndermesini isteyiniz.” Boré, Narek’li Aziz Gregory’nin kabrinin huzurunda diz çökünce yöre insanları gözyaşları içerisinde kendi kurtuluş vakitlerinin ne zaman geleceğini sordular.⁵³

Boré bu durumu ve hatta Kalkedon Konsili’nin (451) ardından Katolik Kilisesi’nden ayrılmaları üzerine Ermeni milli bağımsızlığının kaybedilmiş olmasını kınadı. Gregoryen Kilisesi fikrî anlamda Hıristiyan ana damarından ayrılarak yalnızlaşmış, kısır tartışmalarla vaktini ve kaynaklarını heba edip gitmişti.⁵⁴ Katolikliği manevi olduğu kadar toplumsal yenilenmenin de vasıtası olarak görüyordu. Lammenais’le geçirdiği günlerin bir aksisedası içerisinde 1838’in sonunda erkek kardeşine şunları yazdı: “Dünyaya dair boş düşüncelerimi ayaklarımın altına aldım (...) Şu an hazırlanmakta olan yeniden toplum yapılanmasının muazzam binasına ömrümün geri kalan günlerinde elimdeki kıt imkanlar muvacehesinde birkaç taş da ben koyayım diye çalışmaya kesinkes karar verdim. Bu eski Ortodoks ülkeleri baştanbaşa geçerken çok bariz olarak gördüğüm üzere bozulan ve çöken her şeyin dışında olan Katolik Kilisesi’ne belki bir faydam dokunur.”⁵⁵ Boré’yi eğitim alanında bu kadar fazla teşebbüse yöneltten şey, onun bilginin değerine olan güveniyle birlikte bu yenilenme düşüncesiydi.

Bundan sonra kafilé İran Ermenistanı’nın sınırını geçti. Boré buradaki Katolik Ermenilerinin durumunu gerek Rusya gerekse Osmanlı İmparatorluğu’ndakilerden daha iyi buldu. Bu, kısmen hükümetin dinî açıdan farklı olması sayesindeydi. Şöyle bir söylem vardı orada: “İran’daki Ermeniler Acemler gibi, Acemler de Ermeniler gibi görünmektedirler.”⁵⁶ Boré Tebriz şehrinde bir kolej kurmaya karar verdiğinde toplumsal yenilenmeye elverişli olan durum bu vaziyetteydi.

Boré, toplumun yenilenmesi için bir güç olarak Batılı eğitim hakkındaki görüşlerinin bizzat Doğulular tarafından da paylaşıldığına inanıyordu. Ona göre [Doğudakiler] emperyalizmin yürüyüşünü savuşturmak için yeterince Batı teknolojisini benimseyebilinceye kadar birbirlerine muhalif olan çeşitli Batılı güçlerle oynuyorlardı. Her zamanki gibi Fransa için siyasi çıkarlar görmüştü: “Çünkü dünyanın diğer milletleri arasında yalnızca bizim milletimiz, samimi bir ittifakın kendine mahsus karakterini sunmaktadır. Bu karakter ise Katolik ittifakının muhafazasına minnettardır.” Bu durum, Boré’nin hem yolculuk hem de eğitim masraflarının, ruhban sınıfına karşı olan (anti-clerical) bir hükümetin Protestan milli eğitim bakanı tarafından finanse edildiği Temmuz Monarşisi’nin ilk yıllarında olması hasebiyle dikkate değerdir. Boré fikirlerini daha da ileri götürerek iki tek-

53 “Premier memoire a MM. les membres du conseil central de la Propagation de la Foi (Tebriz, 8 Aralık 1838)”, Boré, *Correspondence*, s. 81-82; Rallaye, *Boré*, s. 103.

54 Rallaye, *Boré*, s. 104.

55 Leon Boré’ye mektup (31 Aralık 1838), Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 107.

56 Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 85 ve 88.

lifte bulundu ve bunlar kabul edildiler. Birisi, Fransız hükümetinin İran'a özel bir elçi göndermesi gerektiği; diğeri ise Tebriz'de kurulacak olan kolejin yönetiminin mutlaka Vincentian cemaatine emanet edilmesi gerektiği idi.⁵⁷

Vincentian misyonerleri gelinceye kadar Boré bu koleji kurup kendi başına yürütmeye karar verdi. Tek öğretmen o olacaktı. Fransızca dışında öncelikli olan birkaç ders bulunuyordu. Zira bu sayede Fransız Vincentien misyonerleri için bir tercümanlar sınıfı yetiştirebilecekti. Peder Scafi bu plana muvafakat etti ve Avrupa'ya gitmek üzere İran'dan ayrıldı. Personel bulmayı becereceğinden emindi. İran'da Şahın kardeşi Kahraman Mirza'nın Boré'ye bilfiil güçlü bir desteği söz konusuydu. İltifat sözleriyle dolu bir ferman kolej açılmasına izin veriyordu. İkinci bir ferman ise İran İmparatorluğu'ndaki bütün insanların vicdan özgürlüğünü teminat altına alıyordu. Boré aynı dönemde Guizot'ya mektup yazarak bu okul için maddi yardım talebinde bulundu.⁵⁸

Kolej 1839'un sonlarına doğru açıldı. Başlangıçta öğrencileri geri çevirmek mecburiyetinde kaldılar. Birkaç Ermeni dışında öğrencilerin çoğu Müslüman'dı. Müfredatta hem Fransızca hem de beden eğitimi yer alıyordu. Beden eğitimi dersi Boré'nin eğitim programlarının değişmez unsuruydu. Sebebi, sadece kendi vücut zindeliği değil, aynı zamanda Müslüman ülkelerdeki yaşamın kaçınılmaz olarak insanı gevşeten bir etkiye sahip olmasındandı. Okul o kadar başarılı oldu ki, İmparatorluğun veliahdı annesi tarafından oraya gönderildi.⁵⁹

Bu arada Peder Scafi Fransa'da kolej için kulis çalışmalarıyla ve Boré'nin çalışmalarının herkese duyurulmasıyla meşgul olmuştu. Boré'nin yazışmalarını ve raporlarını yayınlamak için hazırlıklar yapıldı. Bu yayın 1840'ta neşredildi. Vincentian cemaati o dönemlerde beceriksiz bir başrahipten çok çekiyordu ve fiili başkanlık genel sekreter Peder Jean-Baptiste Etienne'e [1758-1874] düşmüştü. Bu kişi ömrü boyunca Boré'nin destekçisi ve dostu oldu. Scafi Fransa konsolosluk papazı olarak Ocak 1840'ta İran'a geri döndü. Beraberinde Vincentian misyonerlerinin kolej kadrolarında çalışacakları ve Fransa'nın oraya öğretmenler göndereceği haberini de getirmişti. Peder Etienne Nisan 1841'de Peder Fornier (başrahip), Peder Darnis ve Peder Cluzel adlı üç Vincentian mensubunu ve Propaganda Teşkilatı'ndan verilen 22.400 Frangı İran'a gönderdi. Böylece ruhban sınıfından olmayan coşkulu genç bir adamın vasıtasıyla bu misyonerler orada günümüze kadar devam eden bir misyonerlik merkezini başlattılar.⁶⁰

57 Rallaye, *Boré*, s. 106 ve 108.

58 Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 120-123.

59 Rallaye, *Boré*, s. 110-111.

60 Rallaye, *Boré*, s. 122; Van Winsen, "La vie", s. 83. Peder Etienne Paris'ten 14 Nisan 1841'de misyonerlerin yola çıkışları ve bu para hakkında yazmıştır. Bkz. *Notice Biographique*, s. 81-83. Peder Cluzel daha sonra İran'ın Papalık valisi oldu. Kosrova'dan 6 Haziran 1859'da Vincentian cemaatinin Paris'teki genel temsilcisi Peder Salvayre'ye mektup yazdı ve o dönemde orada Vincentian misyonerlerine ait hiçbir kolejin bulunmadığını söyleyerek şaşkıncı bir açıklama yaptı. *Annales de la Congregation de la Mission*, XXIV, s. 287-303.

Bütün bunlar meydana gelmeden evvel her zamanki haliyle sabırsız ve tez canlı biri olan Boré bu çabalarını İran'ın diğer bölgelerine, örneğin Azerbaycan ve Chaldea'ya (antik Babilonya) doğru genişletmişti. Orada hem yerli Nesturi rahiplerinin hem de Amerikalı Protestan misyonerlerin muhalefetiyle karşılaştı. Boré'nin Azerbaycan'ın Urumiye şehrinde Katoliklerin himayesinde bulunacak bir okul kurma gayretleri yerel mahkemenin huzuruna çağrılmasına sebep oldu. Fakat Batılı tarz eğitime olan ilgileri dinî farklılıkları aşmış olan yöredeki Müslümanlar onu savunmak için Katoliklerle birleştiler. Bu gelişme ve Şahın amcasının mahkeme boyunca Boré'nin yanında oturması unsuru, lehte bir sonucun çıkmasını garantilemiş oldu. Tebriz'deki asıl müessesesine geri dönmeden önce Boré güneyde dört okul kurdu.⁶¹

[Yeni atanan] Fransa konsolosunu karşılama döneminde Tebriz'e vardı ve milliyetçilik coşkusuyla o kadar dolup taşı ki, şapkasına taktığı üç renkli karkartla onu karşılamaya gitti. Konsolos İsfahan'a giderken ona eşlik etti. Yeni büyükelçi Comte de Sarcey Şahla yaptığı resmi bir görüşme esnasında ayakkabınlılarını çıkarmayı reddederek az kalsın diplomatik bir kazaya sebep oluyordu. Bu sorun, Fransa Kralının vaktiyle bir İran elçisiyle görüşmesi esnasında şapkasını takmasına izin verilmiş olmasına atıfta bulunularak çözüldü. Büyükelçiliğin kurulması sonucunda Şah, Hıristiyanlara dinî hoşgörü gösterilmesiyle alakalı yeni bir ferman yayınladı. 1841'in sonunda [Fransa Dışişleri Bakanı] Guizot, Boré'ye *Chevalier of the Legion of Honor* unvanı verdi. Ertesi sene de Papa onu *Golden Militia* Şövalyeliğine layık gördü. İlaveten Lion and Sun of Persia (İran'ın Güneşi ve Aslanı) nişaniyle ödüllendirildi.⁶² Bunlar henüz otuz üç yaşına varmamış bir gencin önemli başarılarına imza attığının işaretleriydi.

Ne yazık ki her şey sakin gitmiyordu. 1841'de Culfa'daki Gregoryen Ermeniler orada Boré tarafından kurulan okulun kendi çocuklarına din propagandası yaptığını fark edince şehirde kargaşa çıkardılar. Rusya'nın İran büyükelçisi onları durdurması için Şaha müdahale etti. Rus büyükelçisinin, Rus karşıtı olmakla ünlenmiş bir Fransız Katolik'in faaliyetlerini niçin kayırdığı ise netleşmiş değildir.⁶³

Bu büyük başarıların ardından Boré 1841 sonu 1842'nin başlarında İstanbul'a geri döndü. Fakat yakalandığı humma hastalığı hâlâ devam ediyordu. Bu yüzden Galata'da bir gündüz okulu kurdu ve burayı on sekiz ay boyunca bizzat idare etti. Avrupa'ya döndükten sonra bu okul kapatıldı.⁶⁴ İstanbul'da bulunduğu sırada Guizot ona Kudüs'teki Fransız elçisinin görevini teklif etti. Vincentian misyoneri arkadaşlarının tavsiyesi üzerine bu teklifi kabul etmeye hazırlandı. Lakin can sıkıcı Rusya'nın ruhban karşıtı hisleri ve devletle ilgili korkusu bir araya gelince

61 Van Winsen, "La vie", s. 83.

62 Rallaye, *Boré*, s. 126, 128, 129 ve 133.

63 Van Winsen, "La vie", s. 84; Rallaye, *Boré*, s. 129.

64 *Mission des Lazaristes*, s. 60.

bu görevlendirme geri çekildi. Boré'nin ateşli bir Katolik, bir ruhani ve bir Türk dostu (Turkophile) olduğu çok iyi biliniyordu. Buna rağmen Guizot'yla ve Fransa hükümetiyle yaptığı bağış senetleri hep yüksek miktarda devam etti. Ancak Boré'nin o güne kadarki düşünceleri tamamen farklı bir yöne doğru hareket etmeye başlıyordu. İstanbul'da 2 Aralık 1842'de özel bir bekarlık yemini etti.⁶⁵

1843 başında Fransa'ya geri döndü ama çok kalmadı. Yıl sona ermeden hükümetin parasıyla Roma'ya birinci sınıf bir seyahat gerçekleştirdi. Orada Papa XVI. Gregory ile özel bir görüşme yaptı. Papa ona hem Aziz Gregory hem de Aziz Sylvester şövalyeliği payesi verdi. Ayrıca tıpkı [Bebek Koleji Müdürü] Leleu gibi ruhban dışı bir kimse olarak kaldığı takdirde Katolik Kilisesi için daha fazla işler yapabileceğini söyleyerek papaz olma fikrinden caydırdı. Aynı zamanda Roma'dayken DeBussiére ailesiyle de yakınlık kurdu. Bu bağlantı Boré'nin ömrü boyunca baki kaldı. Onlarla sürekli yazıştı ve Roma'nın dışındaki villaları onun hoşça karşılandığı bir sığınak oldu. Bu dostluk Boré'ye hayatı boyunca muazzam bir destek verdi.⁶⁶

Eugene Boré İstanbul'da

Boré İstanbul'a gitmek üzere Temmuz 1843'te Roma'dan ayrıldı. Oraya varduktan sonra Bebek'teki kolejde bir Vincentian mensubundan boşalan yere geçti. 1845 yılı civarında bir Ermeni papazla hususi bir evde yaşamaktaydı.⁶⁷ O dönemde St. Benoit misyoner merkezinde bir matbaa bulunuyordu. Gerçi burayı kurbanlar hakkında bir belirsizlik söz konusuydu. Guizot'nun temin ettiği paralarla kurulmuş olan bu matbaada haftalık Türkçe ve Ermenice bir bülten yayınlanıyordu.⁶⁸ Müdür Leleu'nun 1846'daki ölümüne kadar Boré bu derginin editörüydü. Bu süre zarfında Photius'un ve Michael Cerularius'un biyografilerini yayınladı. Ayrıca Maistre'nin bir Rus prensine yazdığı mektubu ile Fleury'nin *Histoire Sainte* adlı eserini Ermeniceye tercüme etti.⁶⁹ Boré'nin fevkalade samimi olduğu kız kardeşi de Müdür Leleu'yla aynı sene vefat etti. Onun bu ölümü Boré'nin papaz olma kararlılığının artmasına katkıda bulunmuş olabilir.

Boré'nin Tebriz, Culfa, Urumiye ve Kosrova'da kurmuş olduğu okullar Guizot'nun idaresi altındaki Fransız hükümetinin gizlice tedarik ettiği fonlarla faaliyetlerini sürdürdü.⁷⁰ Boré Fransa'daki propagandaya sürekli set oluyordu. Çoğunlukla bunu *L'Univers* gazetesine yazdığı isimsiz makaleleri aracılığıyla yapıyordu. Editörü Louis Veuillot ve yayıncı Eugene Taconet yakın şahsi dostla-

65 Rallaye, *Boré*, s. 131-132 ve 134.

66 Rallaye, *Boré*, s. 17.

67 *Aynı yer*.

68 Rallaye, *Boré*, s. 151 ve 154-155.

69 Van Winsen, "La vie", s. 84.

70 Rallaye, *Boré*, s. 154-155.

rıydı. *L'Univers* Napolyon'un polisleri tarafından 1860'ta kapatılınca Boré bu gerginliği *Le Monde* gazetesinin sayfalarında sürdürdü. Kimi zaman Fransa'nın Doğu'daki temkinli politikalarına yaptığı pervasız eleştiriler devletten aldığı desteği tehdit ediyordu. Fakat onun her seferinde belini doğrulttuğu görülmektedir. Boré doğuştan propagandacıydı ve günümüz terminolojisiyle söylersek medyayı nasıl kullanacağını bilen doğuştan kabiliyetli bir yazardı. Doğu Meselesi'ne kesinlikle ilgi duyuyordu: "Bu, korkunç bir düşman (yani Rusya) tarafından tehdit edilen kilisenin geniş bir kısmını korumakla alakalı bir meseledir. Fransız basını onunla savaşabileceğimiz yegane silahtır. Ben de bu silahı kullanmaya karar verdim."⁷¹

Bu arada Fransa hükümeti de hayırseverliğini devam ettiriyordu. 1847'de Boré bir araştırma heyetiyle birlikte Küçük Asya, Yunan adaları, Lübnan ve Kutsal Topraklar boyunca bir seyahate gönderildi.⁷² Her ne kadar bu heyet pek çok zorlukla -ki bunların en kötüsü gönderilme sözü verilen paraların gelmemesi değildi- kuşatılsa da Boré, Ağustosta İzmir'e, ardından Santorini ve Siroz adalarına hareket etmeye muktedir olabildi. Ekim ayında Atina'daydı. Kendine özgü enerjisiyle oradaki modern Rumlara atalarının dilini ve tarihini öğretecek bir kolej kurmaya, belki böylece onlar adına toplumsal yenilenme çalışmasını devam ettirmeye girişti.⁷³ Sonra Mısır'daki Vincentian cemaati başrahibinin maiyetinde Lübnan'a gitti. O zamanlar Lübnan müzmin bir iç savaşa saplanmış vaziyettedir. Bu savaş Dürzilerle Maruniler arasındaki husumetten çıkmıştı. Boré, Fransa hükümetine vaziyet hakkında bir rapor hazırlarken bir yandan da *L'Univers* gazetesine düzenli makale akışını sürdürüyordu. Aralık 1847'de Kutsal Topraklar'daydı. Şubat 1848'de Kudüs'teyken Fransa'da hükümetin devrildiğini ve Louis Philippe'in sürgüne gönderildiğini duydu. Boré'nin kendisi için bunun anlamı, hâmesi ve gizli mali destekçisi olan François Guizot'nun iktidardan düşmesiydi. Bu gelişmenin onun kararını hemen nasıl bu denli etkilediğini söylemek zor olsa da, onun zihninin daha sade bir dinî role dönüş yapmasında payı olmuş olabilir.⁷⁴

Filistin'de ikameti sırasında Boré en etkileyici risalelerinden birini kaleme aldı: *Memoire sur les Lieux Saints*. Latin Hıristiyanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mabetler üzerinde hâmilik iddiasındaki Fransa'yla ilgili en kapsamlı çalışmaydı. Rusya'nın giderek büyüyen nüfuzunu dengelemek için Fransız milliyetçiliğine de çağrıda bulunuyordu. Boré'nin resmi biyografisinden alıntılanan ilginç cümlelerle, "ciddi zihinler bir süreliğine Kutsal Yerler meselesiyle meşgul edilmişlerdi. Her yerde, oraların eski hâmesi Fransa'nın elinden almak ve Moskof etkisini onun yerine geçirmek için uğraşan Rusya'nın küstahlığı ilan edili-

71 St. Benoit'dan Eugene (Taonet'a) 27 Ocak 1845 tarihli mektup. Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 212-213.

72 Rallaye, *Boré*, s. 165-166.

73 Aynı yer.

74 Aynı yer.

yordu.⁷⁵ Bu konu titizlikle incelenmiş olmamakla beraber çağdaşlarının reaksiyonları, Boré'nin yazdığı kitabın Kutsal Yerler meselesine karşı Fransız halkının tavırlarının biçimlendirilmesine ve neticede Kırım Savaşı için bir zemin hazırlanmasına yardım ettiğine işaret gibi görünmektedir.⁷⁶

Boré, Kardinal Ferrieri'ye görevinde yardım etmek için tam vaktinde İstanbul'a geri döndü. Ferrieri, Papa IX. Pius tarafından İstanbul Patriğini ziyaret etmesi ve Ermeni Hıristiyanlarla diyaloga girmesi için gönderilmişti. Söz konusu ziyaret Sultan Abdülmecid tarafından da iyi karşılandı. Tebeası olan milliyetler arasında Rusya'nın nüfuzunu dengelemeye can atıyordu. Fakat bu görev suya düştü ve Boré eğitim çalışmalarına geri döndü.⁷⁷

1850 dolaylarında Galata/Pera'da Avrupalılar için bir yatılı okul kurdu. Kısa süre sonra burası 80-90 arasında bir öğrenci mevcuduna ulaştı. Okulun ne kadar zaman faaliyette olduğu bilinmiyor. Fakat Boré şimdi kendisini papazlık mesleğine gittikçe daha fazla çekilmiş halde buluyordu. İstanbul'daki Vincentian cemaati yerleşiminin başrahip yardımcısı olan Peder Gamba ile sistematik teoloji çalışmaya başladı. Teoloji çalışmasında bütün süreç on sekiz ay sürdü. Bu süreçte altı haftayı biraz geçtiğinde başlangıç niteliğindeki rütbelere ve papazlığa atandı. Ardından Paris'e gitti ve Vincentian cemaatinin kendi iç bünyesinde yer alan ve tarikatlardaki çıraklık devresine eşdeğer olan ilahiyat okuluna girdi. 29 Ocak 1851'de papazlık yemini etti.⁷⁸

Başrahiplerinin ısrarıyla Lammenais'le irtibatını kaldığı yerden devam ettirme girişiminde bulundu. Amacı, eski üstadını Katolik Kilisesi'ne geri döndürmekti. Girişim başarısız oldu. 1851'in başlarında ise dostu ve *Congregation of the Mission*'ın genel başrahibi Peder Etienne'e Cezayir'e gerçekleştirdiği araştırma gezisinde refakat etti. Oradayken Hıristiyanlığa geçen Müslümanlar için bir *vaftiz hazırlık okulu* (catechumenate) kurdu. Bu çalışmayı sonunda bir diyakoz devraldı.⁷⁹

İstanbul'da Eğitim Alanında Yaptığı Çalışmalar

Mayıs 1851'de İstanbul'a döndü. Sadece bir papaz olarak değil, aynı zamanda St. Benoit'nın ve Bebek Koleji'nin Vincentian mensubu başrahibi olarak da dönmüştü. Yetki alanında Doğu Akdeniz'deki Vincentian evlerinin idaresi, bölgedeki Vincentian rahibelerinin manevi yöneticiliği, bütün Vincentian misyoner merkezlerinin Apostolik valisi yetkileri de bulunuyordu.⁸⁰ Bunlar, özellikle bir

75 *Lives of the Superiors General of the Congregation of the Mission* (özel basım).

76 Rallaye, *Boré*, s. 168.

77 Rallaye, *Boré*, s. 172.

78 Aynı yer; Van Winsen, "La vie", s. 85.

79 Rallaye, *Boré*, s. 176.

80 Van Winsen, "La vie", s. 85.

yıldan biraz fazla bir süredir papaz ve Vincentian cemaati üyesi olan bir adam için görevlerin ve unvanların meydana getirdiği ağır bir bileşimdi. Bu sorumluluk tufanının bariz bir nedeni, Etienne'in Boré için beslediği müthiş dostluk ve hayranlıktı. Bu iki adam pek çok yönden birbirlerine benziyorlardı. İkisi de güçlü bir Fransız milliyetçisiydi. Gençlik dönemlerinde ikisi de Fransız İhtilali'nin başarılarının Hristiyanlık mayasıyla birleşme ümidiyle yoğrulmuşlardı. İkisi de teoloji alanında muhafazakardılar ve Papanın otoritesini savunuyorlardı. Görüşlerinin doğruluğundan mutlak surette emin olan otoriter şahsiyetlerdi. Etienne, dinî kurumların genel başkanlarını simgeleyen bir tür kısır otoriterlikten Boré'yi korumuş olan idrak kabiliyetinden, tecrübeden ve bilgi derinliğinden mahrumdu.

Etienne epeydir Boré'nin idareciliğine yapılan malum eleştirilere karşı onu uzun süre savundu. Boré'nin cemaatin içine girdikten bu kadar kısa bir müddet sonra sorumluluk yüklü bu gibi makamlara tayin edilmesi bir acelecilik gibi görünmektedir. Ne de Türkiye'deki Vincentian mensuplarından olumlu tepkiler almış gibidir. Boré bu problemi müstebit yönetim usulleriyle ve kendi görüş ve tecrübelerine katılmayanlara tahammül göstermemek suretiyle çözdü. Ayrıca Etienne'in idarecilik dönemini tanımlayan aşırı merkezîyetçi yönetimin altında yıprandı ve İstanbul'un problemlerini idrak ettirmede başarısız olması sebebiyle asabı bozuldu. "Maalesef bu dilin (Türkçenin) kullanımı hâlâ çok kusurlu. İnsanın Türkiye'den ziyade Fransa'da yaşamakta olduğu İstanbul misyoner merkezinde, Galata'da ve Bebek'te de kullanımı çok nadirdir. (...) Sahada çalışan, biraz hüküm verebilen ve vaziyeti değerlendirebilen bizler, farklı amaçlar güden ve hatta birbirlerine zıt olan kanunlara her an itaat etmek zorundayız. Bunların hiçbiri, misyoner merkezlerine güven telkin etmek adına faaliyetlerin onaylanmasına, ne de itibarımızı halka öğretmeye hizmet etmedi."⁸¹

Etienne'in de Boré hakkında şikayetleri vardı. 27 Şubat 1852'de şunları yazmıştı: "Sizin verdiğiniz iç ferahlatıcı ayrıntılar beni kolejlere canlanacak diye umutlandırmıştı. Fakat kurumun borcunun topyekûn azaltılması gerekmektedir. Genelde şuna inanılmaktadır: Siz bu yönetim meselesiyle yeteri kadar meşgul değilsiniz ve ruhunuz ayrıntılara inmekten hoşlanmıyor."⁸² O ayrıca daha üst yetkili birisi ve başrahip olarak Boré'ye vazifelerinde rehberlik etmek mecburiyetindeydi. Çünkü Boré ziyadesiyle müşkülpesent ve inatçıydı. Peder Arthur Droulez şunları yazmaktadır: "Normalde kişisel ilişkilerinde bir o kadar hassas, yetkilerini kullanırken de çok fazla katıdır. Yöneticileri olduğu rahibeleri suçluyor. Başkanlar için gerekli saygınlığı kesinlikle muhafaza etmiyor."⁸³ Etienne de 13 Ekim 1863'te Boré'ye şunları yazdı:

81 *Annales*, 92 (1927), s. 499 ve 493; Van Winsen, "La vie", s. 85.

82 ACM, *Lettres de M. Etienne*, VIII, J. 13.

83 Droulez, "Le college", s. 117.

Bir misyoner olarak seviliyor, sayılıyor ve itibar görüyorsunuz. Bu ikametgahın idarecisi olarak da benzer hislerle kuşatılıyorsunuz. Lakin bu duygular siz bu eyaletin idarecisi olarak görüldüğünüzde artık aynı değil. Orada artık siz babacan veya samimi biri değilsiniz. Kendi görüşlerinize yapışıp kalan, onları zorla kabul ettirmeye çalışan biri gibi görünüyorsunuz. Netice itibarıyla, huzur adına insanlar sessiz kalıyorlar ve size karşı herhangi bir yorumda bulunmaya cüret edemiyorlar. Otoritenize itaat edilmektedir, ama bundan hoşlanılmamaktadır. İfade edebildiğim kadarıyla, duyduğum ve gördüğüm şeylere binaen durumunuz budur.⁸⁴

Pek çok kimsenin Etienne'in şahsıyla alakalı aynı yorumları yaptığını da not etmemiz gerekir.

Bu problemler gelecekte de ekseriyetle hâlâ mevcuttu. Boré'nin yetki alanı ve Bebek Koleji'yle ilgili endişeleri vardı. 25 Mayıs 1851'de müdür olarak yönetimi devraldı. Koleji daima "gözbebeği" olarak sevdi.⁸⁵ Maalesef kolej 49.000 Frank tutarında bir borç içerisindeydi ve öğretmen kadrosu küçüktü. Etienne bu borçtan dolayı endişeliyken, sonsuz derecede iyimser olan Boré koleji geliştirmeye koyuldu. Öğrenciler için ders kitapları yazdı, onlara askeri uniformalar giydirdi ve askeri tatbikatlar yaptırdı. Hatta gönüllü bir itfaiye teşkilatı bile kurdu.⁸⁶ Öteki okullarında olduğu gibi öncelikli vurgusu beden eğitimeydi. Bu derslere jimnastik topu egzersizleri de dahildi. "Akdeniz bölgesinin alışkanlıkları ve iklimi, insanda gevşekliği ve uyusukluğu artırdığından dolayı biz de bu kötülüğe karşı koruyucuyu ve çareyi jimnastikte bulmayı düşündük."⁸⁷

1855'e gelindiğinde kolejde 120 öğrenci vardı. Bunlardan üçü Müslüman'dı. Santorini, Naxos adaları, Selanik, Manastır ve İzmir şehirlerindeki Vincentian cemaatinin evlerine nezaret etmek de dahil bir dinî kurumun yöneticisi olarak yaptığı görevler yüzünden Boré kolejden haddinden fazla sıklıkta ayrılmak zorunda kalıyordu. Aynı zamanda Propaganda Teşkilatı'nın başkanıyla, *Ecoles d'Orient*'le, dostu Montalembert'le ve elbette Etienne'le geniş çaplı bir yazışma trafiğini de devam ettiriyordu.⁸⁸

Geniş bir rapor halinde yazdığı bir mektubunda Türkler ve onların devletleri hakkındaki temel düşüncelerini özetledi. Söylediğine göre Türkler cesaretli, dürüst ve sadık insanlardı. Fakat rehavete gömülmüşlerdi ve imparatorlukları da dağılmaktaydı. Çünkü asıl hayatın bir prensibine, yani dinî bir hayata ihtiyaçları vardı. Faziletleri büyük ölçüde kişisel ve kendi içlerine yönelikti. Her şey aile

84 ACM, *Lettres de M. Etienne*, VIII, J, 14.

85 Droulez, "Le college", s. 118.

86 Rallaye, *Boré*, s. 177.

87 Droulez, "Le college", s. 118; *Annales de la Congregation de la Mission*, XIX (1854).

88 Droulez, "Le college", s. 119; Rallaye, *Boré*, s. 178; Van Winsen, "La vie", s. 85.

merkezliydi. Batıdaki anlamıyla gerçek hayırseverlik onlara yabancıydı. Kamu yararı için hiçbir manevi teşkilatlanma ruhu yoktu. Boré bu problemlerin çoğunun kökenini, onların sahte dinlerinin ve Kur'an'ın doğru yoldan saptıran tesirinde görmüştü. Çözüm ise din ile devletin birbirinden ayrılmasıydı. Hıristiyan ülkelerinde bir musibet olan bu durum Osmanlı İmparatorluğu için bir zorunluluktuktu. Orası sadece böyle bir ayırım sayesinde otuz üç tebea milliyete gerçek bir anavatan olabilecekti. Bu ayrıca sivil hukukun herkes için eşit olmasını talep edecekti. Bunda Katolik ruhbanı hususi bir role sahipti. Onlar okullar ve hastaneler işletiyorlardı. Müslüman fanatikliğiyle dört bir yandan engellenmiş olan Ermeni ruhbanı da yabancı misyonerlerin (özellikle antlaşmalarla himaye edilenlerin) kendi yerlerini almalarına izin vermek mecburiyetindeydiler. Burada elbette Fransa'yı kastediyordu. Boré ayrıca Charity Rahibeleri'nin yaptıkları çalışmaların İmparatorluktaki kadınların statülerini de yükselteceğine inanıyordu. Kadınlar konusu onun en gözde meselesiydi. Açtıkları klinikler bu bağlamdaki önyargıları yıkmaktaydı. Galata'daki iki klinikte yılda 100.000 kişi muayene ediliyordu. Bunların sadece ufak bir kısmı Katolik'ti. Geri kalanlar Yahudi, Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşuyordu.

Bütün bunların bir rüya olduğunu kabul etmek ona zor geliyordu. İmparatorluk parçalanmakta ve uzuvları kesilip ayrılmaktaydı. Olaylar onun ümitlerinin tam aksi istikamette geliyordu. İmparatorluğun nihai çürümesini engelleyecek yegane yol Batılı ilkeleri ve Hıristiyanlığı benimsemektir.⁸⁹

1854'te Kırım Savaşı'nın patlamasını Boré sevinçle karşıladı. Bunu "Katolik isminin intikamını almak" ve Rusya'nın desteğiyle yayılan hizipleşmeyi durdurmak için bir şans olarak görüyordu.⁹⁰ Savaş ayrıca ona yeni zorlu görevler ve krizler yükledi. Charity Rahibeleri'nin (Müslümanlar arasında başlarına taktıkları kendilerine özgü örtüler nedeniyle "Allah'ın kırlangıçları" diye tanınıyorlardı) manevi yöneticisi olarak ister istemez onların hastane faaliyetlerine de dahil oldu. 2 Kasım 1854'te Etienne bir mektup yazarak ondan -kolejin kapanması anlamına da gelse- ordu için yardım istedi. Boré'nin cevabı şöyle oldu: "Bugüne kadar biz kendimizi, eğitime en fazla ihtiyaç duyan bir toplum zümresinin onun faydalarından mahrum kalacağı bir mertebeye getirmeye muktedir olmadık. Bebek Koleji, okullarla özdeşleştirilemez. Onun gelişiminin devam etmesi için altı meslektaşımız onu yetki ve denetim altına almış bulunmaktadır. Ben kendi hesabıma bunun sorumluluğunu üzerime almaya veya bu çalışmayı geriletmeye asla cüret edemem."⁹¹

Bütün bunlarla beraber okul faaliyetleri askıya alındı ve Peder Reguier, Boré ile asistanları, berbat geçen 1854-1855 kışı boyunca Charity Rahibeleri'nin gö-

89 Rallaye, *Boré*, s. 179-185'te özetlenmiştir.

90 Rallaye, *Boré*, s. ii.

91 Droulez, "Le college", s. 120.

zetimi altındaki askerlere vaizlik yapmaya gittiler. İlâveten Boré kolera salgınında hayatta kalmak zorundaydı. Hastalar ve yaralılar İstanbul'a naklediliyorlardı. Sonuçta İstanbul'da on dört kadar Fransız asker hastanesi bulunuyordu ve Boré onlarla beraber geri döndü. Fransız kuvvetlerinin resmi başpapazı diye adlandırılınca din adamlığı mesleğinde bir adanmışlık örneği verdi.⁹²

Kırım Savaşı Bebek Koleji'ne hem yardım etti hem de onu engellemiş oldu. Fransızca öğretimine yeni bir hız kazandırdı. Katolikler dışındaki pek çok öğrenciyi (Rumları, birkaç Yahudi'yi ve öncekinden daha fazla Müslüman'ı) çekmek için çok yardımcı oldu. Fakat özellikle pek çok Bulgar öğrenciyi çekti. Bununla beraber söz konusu durum kolejdeki ders programının zayıflamasına katkıda bulundu. Çünkü gelenlerin çoğu ders müfredatını tamamlamak için değil, düpedüz sadece Fransızca öğrenmek için geliyordu. Ayrıca personel sıkıntısı da çekiliyordu. Dahası, İstanbul'daki Katolik ruhbanı ve kilise dışından kimseler Katolik olmayanların yatılı öğrenci olarak koleje kabulüne kızdılar ve Boréyi Roma'ya ihbar etmek suretiyle bu muhalefetlerini daha da ileri götürdüler. Boré iyiden iyiye Türk taraftarı olarak telakki ediliyordu.⁹³ Onların bu çabalarından hiçbir şey çıkmış gibi görünmüyor.

Boré Türklerin hayli gözüne girmişti. Sultanın eniştesi Mehmed Ali'ye [Damat Mehmed Ali Paşa] şahsi olarak güçlü bir etkisi söz konusuydu. Ona bir hoşnutsuzluk dönemi boyunca arkadaşlık etmişti. Türk olmayan azınlıklar için gayri resmi bir kamu hakemi gibi çalışıyordu. Nüfuzu o kadar artmıştı ki, İstanbul'da Katolik Ermeniler için bir kilise inşa ettirmeyi bile başarmıştı.⁹⁴ Fakat Kırım Savaşı'nı takip eden dönemde Boré'nin dikkati gittikçe Bulgarlara yöneldi.

Uzun süredir şuna inanıyordu: Osmanlı tebeası olan insanların milliyetçiliği ve İstanbul'dan kontrol edilmelerine olan husumetleri onların Patriğe olan bağlılıklarını zayıflatacak ve Roma ile yeniden birleşme yolunun önünü açacaktı. Bulgaristan'da çıkan hadiseler sanki bu umudu gerçekleştirecek gibi görünüyordu. Roma Katolikliğine ve onun Katolikliğe uygun Bulgar ritüellerine doğru giderek artan bir hareket vardı. Boré'nin idaresindeki Bebek Koleji Bulgarların Roma'yla yeniden birleşmesi çabalarının merkezi haline geldi.⁹⁵ Kendisi bizzat Bulgarca öğrendi. Öte yandan St. Benoit'da Bulgarca Pazar ayinleri tertip edildi. 1858'de

92 Rallaye, *Boré*, s. 193. Florence Nightingale'in kendisine ait bazı fikirleri Charity Rahibeleri üzerinden türettikleri gayet iyi bilinmektedir. Peder Etienne ile Paris'te bir görüşme/mülakat yapmıştı. Onu şu hususta iknaya çalıştı: Charity Rahibeleri'nin dış görünüşlerini taklit etse bile onların ruhunu asla yakalayamayacaktı. Çünkü gerçek hayırseverlik sadece Katolik Kilisesi'nde mevcuttu.

93 *Mission des Lazaristes*, s. 111-112; Rallaye, *Boré*, s. 213.

94 Rallaye, *Boré*, s. 204 ve 216.

95 *Mission des Lazaristes*, s. 139-140; Frazee, "The Formation of the Bulgarian Catholic Church in the Ottoman Empire", *AHA*, Aralık 1979.

Bulgaria adlı gazeteyi çıkaran Dragan Tsankov'a yardım etti. Bu gazetenin merkezi kolejdi. Yine Boré bu yayını Lammenais'in ruhundan beslenen toplumsal yenilenmenin bir vasıtası olarak görüyordu. Bir Bulgar lider olan Tsankov Katolikliğe geçti ve kolejde öğretmenlik yaptı. 1859'da Boré Makedonya'nın Kilkis bölgesine bir seyahat gerçekleştirdi. Burada yaşayan 10.000 kişi daha evvel Roma ile birleşme arzusunu ifade etmişlerdi. Katolikliğe geçmek için yardım isteyen bu insanların tesis ettiği Bulgar Birliği Komitesi'ne üye oldu. 1861'de Bebek Koleji'nde bir Bulgar ilahiyatı kurdu.⁹⁶

Boré “yeniden birleşme (reunion)” meselesinde çoğu defa iyimserdi ama gerektiği kadar naif değildi. 1861'de vuku bulan Josif Sokolski hadisesinde Roma'da tercüman olarak çalışması istendi. Bu kişi Katolikliğe geçmiş Ortodoks bir Bulgar'dı. Papa IX. Pius tarafından Bulgar Katolik Cemaati'nin piskoposu yapılmıştı. Boré de dahil pek çok kimse bu hamlenin vakitsiz olduğunu düşünüyordu. Sokolski fazlasıyla hırslı görünüyordu. Hatta patrik yapılmasını isteyecek noktaya kadar vardı. (Güya IX. Pius ona “yarım milyon Bulgar'ı Roma ile yeniden birleştirdiğinde sana bir patriklik vereceğim” demişti.) Boré onun papazlığa atama törenini Bulgarcaya çevirdi ve tören boyunca tercümanlık yaptı. Fakat Sokolski 1866 yılında Rusya'ya gidip ortadan kaybolunca en korktuğu şey başına gelmiş oldu. Belli ki tekrardan Ortodoksluğa girmişti. Boré onun kaçırıldığını kesinlikle bilmiyordu.⁹⁷

Bu süre zarfında Bebek Koleji birtakım zorluklar yaşamaktaydı. Bunlara kısmen Boré'nin başka görevler için buradan sık sık ayrılışları sebep olmuştu. 1859'un sonunda olağanüstü krizler gelip kapıya dayandı. Boré İzmir'e giderek Vincentian cemaatinin oradaki kolejini ziyaret etti. Şu an meçhul olan sebeplerden ötürü Başrahip Peder Fougeray görevden alınmış, görünüşte sağlık sorunları nedeniyle İstanbul'a geri gönderilmişti. Peder Etienne bunun üzerine Boré'nin akademik yılın geri kalan kısmında İzmir'deki koleji bizzat yönetmesini emretmişti. İlaveten bir dizi ölüm vakası ve öğretmen nakilleri Bebek'teki çalışmalarını alttan alta ciddi manada sarsıyordu. 1861'de Osmanlı Katolikleri arasında bir panik yaşanıyordu. Sebebi, Lübnan'daki ve Suriye'deki Maruni Hıristiyanların katledilmesi idi. Bundan ve Rusya konsolosunun düşmanca tavırlarından dolayı Boré Bebek'teki dersleri askıya aldı. Bu hareket genel paniğin daha fazla yayıl-

96 *Mission des Lazaristes*, s. 141-144 ve 123; “Cahiers des Conseils du College de Bebek”, *ACM*, S. 34, no. 50; Van Winsen, “La vie”, s. 86. Prof. Frazee bu gazetenin 1855'te kurulduğuna dair bir veri sunmaktadır. Şunu not etmek lazımdır ki, Vincentian cemaati kaynakları bu yayını kurma şerefini tamamen Boré'ye verme eğilimindedirler. Ayrıca bazıları uniate'lerin [Papa'nın yetkisini tanımakla beraber kendi ayin ve adetlerini muhafaza eden doğu kiliseleri üyelerinin] yerleşimlerini Kuckuk diye listelemektedirler.

97 Van Winsen, “La vie”, s. 86; Rallaye, *Boré*, s. 219. Prof. Frazee'nin tebliği Sokolski meselesini baştan sona vermektedir.

masına yol açtı. Kolej Nisan 1861'e kadar açılmadı. Fakat zaten 25 öğrencisi bulunuyordu. Öte yandan yeniden açılış öncesinde de Boré, Sokolski'nin papazlığa atama töreni için Roma'ya gitmek üzere ayrılmıştı. 1861 yazı boyunca Vincentian cemaatinin genel toplantısı için Paris'teydi ve sene sonuna kadar İstanbul'a dönemedi. Ertesi yılın Aralık ayında katedralin köşe taşını indirme töreni için İzmir'e gitti.⁹⁸ Ardından Serez, Naxos ve Santorini adalarına bir ziyaret gerçekleştirdi. Nisan 1863'e kadar İstanbul'a geri dönmedi. Bu tarihten o yılın sonuna kadarki bir tarihte Peder Etienne vaziyeti bizzat incelemek amacıyla İstanbul'a geldi ve şehirde altı gün kaldı. Bazılarına göre koleji itibarı zedelenmiş bir halde bulmuştu.⁹⁹

1864'te daha fazla problem çıktı. Bu zamana kadar ebeveynler ve kolejdeki Vincentian mensupları Boré'nin uzun süreli yokluklarından sayısız şikayet dile

98 Yazarın bahsettiği İzmir'deki kolej, Lazarist misyonerler tarafından 1845'te açılan Sacre-Coeur Fransız Koleji olmalıdır. Boré'nin köşe taşını indirme törenine katıldığı katedral ise muhtemelen günümüzde Alsancak semtinde bulunan St. Jean Katedrali'dir. Kaynaklara göre bu katedralin yapımına 1862 yılında başlanmış, açılışı ise 1874'te gerçekleşmiştir. Ana altar kısmını Papa IX. Pius'un hediye ettiği bu yapıya 1863'te Sultan Abdülaziz'in de maddi yardımında bulunduğu iddia edilmektedir. Abdülhalim Durma, *Evliyalar Şehri İzmir*, Ankara 2013, s. 6-7. Ayrıca burada anlatılan "köşe taşını indirme töreni" misyonerlerin geleneksel olarak yaptıkları bir törendir. Özellikle eğitim kurumlarında bu törenin özel bir önemi vardır. Örneklerden birini Robert Kolej'den verebiliriz. 4 Temmuz 1869'da gerçekleşen köşe taşını indirme törenine kalabalık bir davetli topluluğu katıldı. Törende Amerika ortaelçisi Hon. E. Joy Morris taşı yerine yerleştirmek için yapılan ayini icra etti ve bir konuşma yaptı. Bunu İngiliz Konsolosluğu Yüce Divan Yargıcı Sir Philip Francis'in konuşması izledi. Sırasıyla Amerika elçilik sekreteri John P. Brown, İngiltere konsolosluk papazı Rev. Canon Gribble, Rum avukat Philip Apostolides, Ermeni Protestan cemaati vekili Hagop Efendi, kolejin Slav dilleri profesörü Petko Gorbanoff, Suriye'den Pastör Avedis ve misyoner Rev. Dr. Pratt kendi dillerinde birer konuşma yaptılar. Cyrus Hamlin, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, çev. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, s. 401. İkinci örnek 9 Kasım 1911'de Amerikan Kız Koleji'nin Arnavutköy'deki (bugünkü Robert Lisesi) yeni binalarının inşaatında gerçekleşti: "Temel atılışı töreni için güzel bir yaz günü sağlayarak doğa planlarımızla birleşti. Amerikan büyükelçisi Hon. William S. Rockhill baş konuşmacıydı. Onu koleji temsil eden seçkin grup ve milletlerden temsilciler takip etti. Elçiliklerden, diğer eğitim kurumlarından ve genel halktan birkaç yüz önemli insan toplanmıştı. Bütün koleji -profesörler, öğretmenler, öğrenciler ve hatta hizmetkarları- törene katılmak için birkaç saatliğine Üsküdar'dan taşınmak için bir vapur kiralananmıştı. Temel taşlarını izlemek ilginçtir ama onlar sadece hatıra olarak önemlidir, çünkü ilk görülmesinden sonra bir daha görülebilmesi için ancak inşası kutlanan binaların yıkılmasıyla mümkün oluyor. Gould Hall'ın özel temel taşı üzerine "M.S. MOCCCCIX" yazısı ile yaklaşık beş fit uzunlukta idi. Üstte Türk ve ABD bayrakları dalgalanırken taş ilk törende palanga ile asılmıştı." Mary M. Patrick, *Bir Boğaziçi Macerası İstanbul Kız Koleji*, çev. Şeyma Akın, İstanbul: Tez Yayınları, 2001, s. 93. (Ç.N.)

99 *Mission des Lazaristes*, s. 112; Droulez, "Le college", s. 124-125; Peder Nicholas Murat'ın Bebek'ten gönderdiği rapor, (15 Ekim 1863), *Annales de la Congregation de la Mission*, XXIX, s. 139-140. Santorini adasından bir Rum olan Peder Murat kolejin muazzam bir geleceğe sahip olduğuna, bilhassa Bulgarlar arasında etkili olduğuna inanıyordu.

getirmişlerdi. Peder Antoine Alleon, Paris'e, Boré'nin "bu çalışmaları mahvettiğini ve koleji kötü yönettiğini"¹⁰⁰ yazdı. Sonra aynı yıl Cizvitler İstanbul'da bir kolej açtılar. Bu kolej elit tabakanın çocuklarını çekmeye başladı. Aynı zamanda Boré'nin kolejdeki başrahiplik görevinde vekili olan Peder Cor İzmir'e nakle edildi. Onun yokluğunu herkes daha çok hissetti. Zira onun yumuşak ve dostça yöntemleri Boré'nin otoriter idareciliğiyle güçlü bir tezat teşkil ediyordu. Fransız hükümeti İstanbul'da bir okul açmaya teşebbüs edince daha fazla rekabet hasıl oldu. Bu okul sonunda Galatasaray Lisesi haline geldi. 1865'te neredeyse koleje öldürücü bir darbe vuran bir başka kolera salgını daha meydana geldi. Kurum St. Benoit'daki misyon merkezine geri taşındı.¹⁰¹

Eylül 1865'te Peder Etienne konuşup danışmak için Boré'yi Paris'e çağırdı. Boré ona hiç değişme niyetinde olmadığını bildirdi ve İstanbul'a geri döndü. Fakat sayısız şikayet yüzünden Etienne durumun soruşturulmasını yürütmeleri için iki özel temsilcisini, yani fevkalade ziyaretçiler Peder Mailly ile Peder Devin'i göndermek mecburiyetinde kaldı. Bu defa baskılar daha büyük oldu ve Boré 1866'da Paris'e geri çağrıldı. Bu seferki geri çağrılmasının kalıcı olduğu bildirilmişti. Peder Devin onun dinî müessese başkanlığı görevini devraldı. Boré bu nakledilişini ağırbaşlılıkla kabullendi. 25 Ağustos 1866'da ismi belirtilmeyen bir Charity Rahibesine şunları yazdı:

Bana İzmir'deyken yaptığınız 1860 yılı tahmininiz gerçekleşti. Pedirimiz (Etienne) beni Paris'e çağırdı ve ilk görüşmemizde ülkede kalmamı arzu ettiğini söyledi. Ben de, tapılacak kadar güzel sureti odamda bana Haçla armağan edilmekte olan Efendimiz İsa'ya derhal kurbanımı sundum. Kendimde sadece dinginlik değil, aynı zamanda huzur ve hoşnutluk hissettim.

Ardından biraz gizemli bir şekilde şunları ilave etti:

On yıldır Galata'daki kız kardeşlerimizin gidişatlarına karşı daima mücadele etmek zorunda kaldım. Maddiyat noktazarından bu gidişatın misyoner merkezimiz için sağlıklı olduğunu asla düşünmüyordum. Buna atıfta bulunmak için pek çok delile ve yalnızca korkularımı haklı çıkaran olaylara sahip olurdum. Galata'daki benim kendi evim her gün daha da büyüyen bir borç batağına gömülmüş durumda.¹⁰²

Peder Etienne çok geçmeden Vatikan'ı yatıştırmayı kendi adına lüzumlu gördü. Çünkü Vatikan kendi izni olmadan bir apostolik valisinin (prefect apostolic) görevden alınmasına hiç hoş bakmamıştı.¹⁰³

100 Droulez, "Le college", s. 125.

101 *Mission des Lazaristes*, s. 113; Droulez, "Le college", s. 216.

102 Boré'nin kataloglanmamış evrakları, ACM.

103 Van Winsen, "La vie", s. 85.

Görev Bitiminde Paris'e Dönüş

Boré'nin bundan sonraki hayatı Paris'te ve civarında devam etti. Etienne onun kabiliyetlerine yönelik kişisel değerlendirmesi, onunla olan dostluğu, görevden alınması üzerine gelişen Roma'nın öfkesini yatıştırmak istemesi gibi değişik sebeplerden ötürü onu Vincentian cemaatinin genel sekreterliğine tayin etti. Bu göstermelik bir terfi idi. Eşzamanlı olarak Charity Rahibeleri'nin yöredeki evlerinden bazılarının resmi papazlığına da atandı. Polonya'ya bir gezi yapan Boré, Krakov'da bir misyoner merkezi açtı.¹⁰⁴ 1870'te Fransız Koleji'nde İbranice profesörlüğüne atanması yönünde bir girişim oldu. Fakat bundan hiçbir şey çıkmadı.¹⁰⁵ Fransa-Prusya savaşı onu Arcueil şehri yakınlarındaki Cachan'dayken yakaladı. Paris kuşatıldığında oraya sığınmıştı. Komünleşme sırasında iki defa tutuklandı ve canını zor kurtardı. Savaş sonrası Cachan'a geri döndü. 1874'te kendisini fevkalade hasta hissediyordu. Çok geçmeden iyileşti. Otuz bir yıl boyunca Charity Rahibeleri'nin ve Congregation of the Mission'ın genel başkanlığını yürütmüş olan Peder Etienne o sene hayatını kaybetti.¹⁰⁶

Vincentian Cemaati Yasaları'na göre vazifesinden ayrılan genel başkan, arkasında, yeni genel başkan seçilinceye kadar işleri yürütecek geçici bir vekil papaz olarak en uygun kişinin ismini bırakırdı. Bu olaydaki halef, kutsal yağ sürmekle eşdeğerd. Etienne de yerine Boré'yi atadı ve Boré Eylül 1874'teki genel kongrede genel sekreter gibi görev yaptı. Aynı kongrede genel başkan seçildi.¹⁰⁷

Boré'nin bu başkanlık dönemi kısa sürdü ve nispeten olaysız geçti. 1875'te İngiltere, İrlanda ve İskoçya'ya resmi bir ziyarette bulundu. Son iki ülke, on yedinci yüzyılda Vincentian cemaatinin en erken faaliyetlerinden bazılarının yapıldığı yerd. 1-2 Mayıs 1878'de gece yarısı doktorların *boğazda boğucu balgam toplanması* (suffocating catarrh) teşhisi koyduğu bir hastalığa yakalandı. 3 Mayıs'ta hayatını kaybetti. Hastalığı boyunca son resmi işlerinden biri, bir Vincentian misyonerini İran'a gönderme emrini imzalamak oldu.¹⁰⁸

104 Rallaye, *Boré*, s. 225.

105 Soissons İlahiyat Okulu müdürünün Milli Eğitim Bakanına 16 Mart 1870 tarihli mektubu, Boré'nin kataloglanmamış evrakının içindedir. ACM.

106 Rallaye, *Boré*, s. 228.

107 Rallaye, *Boré*, s. 232.

108 Rallaye, *Boré*, s. 253 ve 258.

Sonuç ve Değerlendirme

Eugene Boré fazlasıyla bu yüzyılın adamıydı. On dokuzuncu yüzyıl Fransız Katolikliği muhitinden izale edilmesi mümkün değildir. Bu gerçek kabul edildikten sonra onun katkılarını ve sınırlılıklarını değerlendirmek kolay olacaktır. Ömrünün Kırım Savaşı'na kadarki ilk kısmında onun başlıca ilgisi ve üzerinde durduğu husus, Gregoryen Kilisesi ile Roma Kilisesi'nin yeniden birleştirilmesiydi. İkinci kısmında ise dikkatini daha çok Bulgarlara yöneltmiştir. Fakat her iki durumda da onun yaklaşımı aynıydı. Ömrü boyunca fikirlerinin çok az değiştiği ve bir mesele için geçerli olan fikrinin başka herhangi bir sorun için de geçerli olduğu görülmektedir.

Bazı alanlarda sahip olduğu şeylerden ilk dikkati çeken, deha sınırlarındaki mükemmelliği idi. Doğu dilleri için neredeyse olağanüstü bir yeteneğe sahipti. Türkçe, Ermenice, İbranice, Samiri dili ve Arapça dahil toplam yirmi kadar Doğu dilini ve lehçesini konuşur ve yazardı. Ayrıca Latince, Rumca ve Bulgarcaya da hakimdi. Seyir defterindeki bazı paragrafları İspanyolca yazmıştı. Aldığı notlar Çince çalıştığına (Arapça grameri ile Çince gramerinin bir karşılaştırmasına) dair deliller içermektedir. Birtakım bibliyografik notları da İngilizce eserlere atıfları ihtiva etmektedir. Ancak gerçekte bu dili ne kadar iyi bildiğini söylemek mümkün değildir.

Boré mükemmel bir gözlemci ve yorumcuydu. On dokuzuncu yüzyıl Ermenistan'ına, İran'ına ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair tasvirleri günümüz araştırmacıları için paha biçilmez kaynak malzemeleridir.

Onun zihni kurgusal/teorik bir zihin değildi. Sistematik teoloji bilgisi sınırlı bir zaman dilimiyle sınırlı özel bir eğitimi temel almaktaydı. Teolojik bakış açısı on dokuzuncu yüzyılın eğilimlerine muvafık olarak muhafazakar nitelikteydi. Modern anlamda bütünüyle ekümenik karşıtı (unecumenical) biri değildi. Özellikle İslamiyet'e ve Amerika Protestanlığına karşı bu böyleydi. Dinî alanda sadece Katolikliğin yegane doğru olduğuna inanmakla kalmıyor, aynı zamanda kişisel olarak eninde sonunda kabul edebileceği tek kültür ve tek medeniyet olan Batı medeniyetinde iyi olan her şeyin müsebbibinin Katoliklik olduğuna inanıyordu. Doğu kültürleri hakkındaki bilgisi ve anlayışı derin ve etkileyiciydi. Ancak Batı kültürünün hep üstün olduğu kanaatindeydi.

Bilginin ve eğitimin gücüne dair aşırı ve bitmez tükenmez bir inanç taşıyordu. Onun nezdinde bunlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki insanların yükseltilmesinin ve Roma ile yeniden birleşmenin en öncelikli vasıtalarıydı. Bütün araştırmalarındaki niyetleri dinî ve savunmacı idi. Yaptığı eğitim faaliyetlerini "bilimsel Haçlı seferi" olarak görüyordu. Daha idealist ve daha tecrübesiz olduğu gençlik yıllarında, insanların hakikate maruz kalmalarının onların Katolikliğe geçmele-ri için bizatihi yeterli olduğuna inanmaktaydı gibi görünüyor. "Felsefenin sahte

pırılıtlarıyla akılları çelinmiş veya kendi cehalet karanlıklarında kaybolmuş olan kimseler yalnızca bilgi yoluyla dine geri döndürülebilirler.”¹⁰⁹ Uğradığı tokatlamalara rağmen Boré bilgiyi her zaman misyonerlik girişiminin başat aleti olarak gördü. Her ne kadar eğitim teşebbüslerinden bazıları kısa süreli olmuş olsa da, hiç şüphe yoktur ki o, bilge misyonerliğin yüce bir timsaliydi.

Boré, üstadı Lammenais’in tesirini asla kaybetmedi. La Chenaie şehrindeyken ona aşılana görüşlerden çok az bir gelişim veya değişim emaresi söz konusudur. Bunlara dinî özgürlük düşüncesi, dinin yardımcısı olarak devlet düşüncesi ve hepsinin ötesinde Katolikliğin gücü sayesinde toplumsal yenilenme fikri de dahildir. Boré on dokuzuncu yüzyılın bir romantigi, bir Fransız, bir Katolik milliyetçisi olarak yaşadı ve öldü.

Onun toplumsal yenilenme düşüncesi bilhassa Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanabilir görünüyordu. Boré İmparatorluğun yararlı bir toplumsal ve siyasi işleve sahip olduğuna, kendisine tabi milliyetlerin maddi iyiliklerine hizmet ettiğine inanıyordu. Bununla beraber yetersizliği ve Batı teknolojisiyle at başı gitmekte akim kalması yüzünden yıkılmaktaydı. Tarım ve ekonomi ölmekteydi ve Türk ırkı bir çürüme halinde olan bir devlette yaşadıklarını bilfiil görüyordu. Boré İslam’ın gerici etkilerini suçluyor; İmparatorluğun, Batılı usulleri ve Hıristiyanlığı benimsemesi sayesinde muhafaza edileceğine inanıyordu. Bazı bakımlardan Atatürk’ün bakış açısını ve politikalarını önceden görmesi ilginçtir. Mutlak surette Türk dostuydu. Bu halka karşı büyük bir hayranlık ve saygı besliyordu: “Osmanoğullarının asil ve ulvi bir karakterleri olduğunun farkına varmamız mümkün olmuştur.”¹¹⁰ Ayrıca bir realist olarak İmparatorluğun çöküşte olduğunun geri döndürülemez olduğunu da görüyordu. Bu bir parçalanmaydı ve Batılı güçler bu parçalanmadan yararlanacaklardı. İmparatorlukta azınlıklar arasında milliyetçiliğin yükselişini önceden görmüştü ve sadece iyi bir etkinin onların İstanbul Patrikliğine olan bağlılığını zayıflatacağına inanıyordu. Bulgar hareketinde kanıtlandığını gördüğü şey de buydu.

Boré’nin Ermeni halkına, Ermeni tarihine ve kültürüne olan bağlılığı samimi ve çok derindi. Ermenileri, tabiatları itibarıyla iyi ve faziletli insanlar olarak değerlendirdiyordu. Neredeyse doğuştan dindar olan, her şeyi dinî değerlerine kurban edecek bir halktı. Onların “ılımlı, insancıl ve dürüst” bir karaktere sahip olduklarını yazdı. Buna karşılık boyun eğdirilmiş olmaları ve çarşı pazar hayatı onların karakterine “kıvraklıktan ve kurnazlıktan” bir şeyler ilave etmişti. Diploması ruhu ile tüccarlığı birbiriyle kaynaştırmışlardı. Onlardan çıkarıcı diye bahsetmekte, “paraya ve kâra olan aşırı sevgilerinin Ermeni ırkında baskın hırslar” olduğuna atıfta bulunmaktaydı.¹¹¹ Henüz Viyana’dayken Doğuya yaptığı ilk gezi

109 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 269.

110 Boré, *Correspondance*, c. 2, s. 34.

111 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 154 ve 260.

esnasında onlar hakkında şunları yazmıştı: “Süryani ve Ermenilerin ayırt edici hususiyetleri daima uysal ve asimilasyona eğilimli oluşlarıdır. Bazı kişiler gibi bazı milletler de vardır ki, onlar, tabiatları gereği bilgiye bir ilavede bulunmak yerine onu nakletmeleri mukaddermiş gibidir.”¹¹²

Katolik Ermenileri hep bu milletin elit kesimi olarak gördü. Gregoryen Kilisesi kendisini çok erken dönemlerde Roma’dan ve Batıdan kesip ayırması sebebiyle kısır teolojik çekişmelere gömülmüş, bütün ilim anlayışını kaybetmişti. Asmadan ayrılmış bir daldı.¹¹³ Ruhban sınıfındakiler cahildiler, insanlar arasında itibarsızdılar ve laikler tarafından kontrol ediliyorlardı.¹¹⁴ Ruhban sınıfının “uzun zaman önce bilginin asil ayrıcalığını terk etmiş görüldüğünü”¹¹⁵ yazmıştı. Gregoryen Kilisesi kendisini laiklerin kontrolünden soyutlayıncaya kadar asla bir ilerleme kaydedemezdi. Roma’dan bölünüp ayrılması bütün milletin yapısını zayıflatmıştı. “Eutyches’in doktrini ve monofizitizmin ilkeleri”¹¹⁶ inanç bütünlüğünün yerini alır almaz, bir anlamda, bütün Ermeni milletini ani bir çaresizlik vurup geçmiştir. Medeniyet yolunda durma noktasına gelmiş, siyasi bağımsızlığını kaybetmiştir.¹¹⁷ Dolayısıyla Ermeniler aynı zamanda Mennaisian okulu nezdinde ve Boré’nin düşüncesine de hakim olan *toplumun yeniden inşası* görüşü için de

112 Inscriptions et Belles-Lettres Akademisi’ne Viyana’dan 26 Ekim 1837 tarihli rapor, Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 15. Bu tespit tıpkı diğerleri gibi Boré bizzat Ermenistan’ı ziyaret etmeden önce yapılmıştı.

113 Yazar burada *Yuhanna*, 15/5-6’ya atıfta bulunmaktadır: “Ben asmayım, siz çubuklarsınız. Bende kalan ve benim kendisinde kaldığım kişi çok meyve verir. Bense hiçbir şey yapamazsınız. Bir kimse bende kalmazsa, çubuk gibi dışarı atılır ve kurur. Böylelerini toplar, ateşe atıp yakarlar.” (Ç.N.)

114 Buradaki “laiklerden” kasıt muhtemelen Ermeni milleti içerisindeki nüfuzlu ve varlıklı kişiler olan Amiralar’dır. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda bu kesim açıktan açığa Patrikhane’nin üzerinde ağır bir baskı kurmuş, hareket alanını kısıtlamıştı. (Ç.N.)

115 Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 155. Boré’nin Avusturya Roma Katolik ruhbanını da cehaletleri sebebiyle aynı derecede eleştirdiği burada not edilmelidir.

116 Ermenilerin Kadıköy Konsili’nde Roma’dan ayrıldıkları bilinmektedir. Bu konsile giden yolda Eutyches (ö. 456) önemli bir isimdir. Dönemin İstanbul Patriği Nestorius (ö. 450) Hz. İsa’da beşerî ve ilahî yönün keskin biçimde ayrıldığı bir görüş ortaya atar. Ona göre O, bir yanı sıra insan diğer yanı sıra Tanrı’dır. Nestorius’a gelen tepkilerden biri de Monofizit teolojinin önemli isimlerinden biri olan Eutyches’tir. İstanbul’da bir manastırın başrahibi olan Eutyches, Nestorius’un görüşlerinin tam zıddını savunur ve Hz. İsa’nın tabiatındaki ikiliğe karşı çıkıp bunların tek tabiatla birleşmiş olduğunu iddia eder. Eutychanizm olarak bilinen bu görüşe göre onun insanî doğası “bir damla balın denizde erimesi gibi” ilahî tabiat içerisinde kaybolmuştur. İstanbul Başpiskoposu Flavian (ö. 449) kilise sinodunu toplayarak Eutyches’i görevden alır ve aforoz eder. Bekir Z. Çoban, “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”, *Milel ve Nihal*, 2013, S. 2, s. 17-18 (13-27). Sonuçta monofizit görüşleri benimseyen Ermeniler 451’de toplanan Kadıköy Konsili’nde Ortodoksluktan ayrılırlar. Boré’nin sürekli hatırlattığı bölünme olayı asırlar önce- sindeki bu ayrılmadır. (Ç.N.)

117 “Les religieux Arméniens de Vienne”, (Trieste, 16 Kasım 1837), Boré, *Correspondance*, c. 1, s. 52.

uygun bir saha idiler. Yine de bütün bu milliyetçiliğine rağmen Boré, dinî veya siyasi olsun, Ermenileri yenileştirmenin yalnızca Batıdan ödünç alınan değil, doğal bir şey, gerçekten bir Ermeni olgusu olması gerektiği kanaatindeydi. Bunu anlayamayan Avrupalı papazları ve misyonerleri çok eleştiriyordu.

Daha evvel bir kere daha ifade edildiği üzere Boré bir Fransız milliyetçisiydi. Yakınoğu’da ve mukadder olan “Şark Meselesinde” Fransa için neredeyse Mesih gibi bir rol biçmişti. Fransa’nın kendi içerisindeki dinî politikalar olsun yahut Doğudaki yabancı politikalar olsun hiçbirine katılmadığını yüksek sesle belirtti ve bunu yapabildi. Buna rağmen Doğudaki meselelerle ilgili olarak anavatani için hep özel bir alinyazısı gördü. İster Kutsal Topraklar’la, ister Ermeni Hıristiyanların özgürlükleriyle, ister eğitimle, isterse kültürler arasında bir köprü olarak Fransızcanın kullanımıyla ilgili olsun bu böyleydi. Müslümanların kitlesel olarak Hıristiyanlaştırılmasının peşinde koşmadı. Fakat Avrupa himayesi vasıtasıyla ve onun idaresinde Batılı ve Hıristiyan değerlerden onların içine bir sızma olacağını ümit ediyordu.

Kendi ülkesinden insanların ilgisini Doğu Meselesine çekmeye teşebbüs ettiğinde sürekli olarak bu milliyetçilikten medet umdu. Onlara ulaşmanın bir aracı olarak bilinçli bir şekilde basını kullandı. Bilim adamlığında itibar kazanmış olması, ilk seyahatlerindeki romantik tabiatı ve cana yakın tavrı; bütün bunlar ilk dönemdeki faaliyetlerine muazzam bir başarı kazandırdı. Hatta daha da fazlası, nefret ettiği hayaletine, yani Çarlık Rusyası’na başvurabildi ve bunu sürekli yaptı. Rusya’nın onun dünya görüşünde kötü adam olarak önemli bir yeri vardı. Acımasız Moskoflar yayılmacı bir program başlatmışlardı. Siyasi etkilerini ve Ortodoksluğun gücünü tüm Ortadoğu’ya yaymaya kararlıydılar. Osmanlıların büyük güçlere karşı kararsız tavrının ve onların da birbirlerine karşı oynama arzularının farkındaydı. Fransa Katoliklerini ve milliyetçilerini harekete geçmeleri gerektiğine ikna etmek amacıyla raporlarında ve yazılarında daima Rus tehdidini hatırlatıyordu. Fransa eskiye dayanan hakkına binaen Doğudaki Katolikliğin dünyevi ve siyasi patronuydu. Bu haklarından kesinlikle vazgeçmemeli ve onları dindaşlarına karşı mutlaka savunmalıydı.

Her ne kadar bu konu üzerinde daha fazla araştırma gerekiyorsa da şu kesin görünmektedir: Boré, en azından Fransa’nın Temmuz Monarşisi dönemi boyunca ve İkinci Cumhuriyet’in ilk yıllarında Fransa kamuoyunda bir etki bırakmıştı.

Boré’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kadınların statüsünü yükseltmekle alakadar olması modern bakış açısıyla bakıldığında ilginçtir. Kadınları tecrit etmeleri, onları cehalette ve alt seviyede tutmaları hususunda Müslüman geleneklerini bu kadar özümsemelerinden dolayı hem Katolik hem de Gregoryen Ermenileri suçluyordu. Ancak ikincilere daha fazla suçlamada bulunuyordu. Bu durumun eğitimle ve Charity Rahibeleri’nin çalışmaları ve örneklikleriyle dü-

zeltilebileceğine inanıyordu. Gerçi kendisi on dokuzuncu yüzyıl papazlarından fazlasıyla bekleneceği üzere bir feminist değildi ama bu konuyla ilgilenmesi ve kamuoyuna duyurması gerçeğinden hareketle, onu, Doğudaki veya Doğu dışındaki çağdaşlarının büyük çoğunluğunun üzerine çıkarmak lazımdır.

Eugene Boré'nin hayatında ve meslek yaşamında ona cazip gelen bir konuda bir "keşke" vardır. Vincentian cemaatinden en yakın arkadaşları ve hatta Papa XVI. Gregory bile, kilise dışı bir kişi olarak daha iyi işler başarabileceği alanlarda onu bir papaz olmaktan vazgeçirmişlerdi. Yönetim meselelerine saplanmadan önceki ilk yıllarında daha verimli olduğu görülüyor. Tez canlı, gayretli, romantik ruhlu, sürekli hareket halinde, her zaman yeni ufuklar arayan ve yeni projelerle dolu biriydi. Gayet mümkündür ki bu ruh, papazlık dışında herkese daha çok yararlı olmak suretiyle daha fazla gelişip serpilebilirdi.

Herhangi bir bakış açısından bakıldığında Eugene Boré olağanüstü bir kişiydi. Kısıtlamaları olduğu inkar edilemese de, yine de yabancı kültürleri anlama noktasında ona denk birkaç kişi vardı. Hayatının en güzel çağını Doğu ile Batı arasında bir köprü olmaya adadı. Bazı çalışmaları günümüze kadar yaşamayı sürdürdü, bazıları sürdürmedi. Ancak bu çalışmalar onun bizzat örnek bir insan olmasından daha önemli değildir.

Kaynakça

Annales de la Congrégation de la Mission.

Boré, Eugene, *Correspondance et Memoires d'un voyageur en Orient*, Paris, 1840.

Dansette, Adrien, *Religious History of Modern France*, New York, 1961.

Darré, Jean-René, *Lammenais, ses Amis et le Mouvement des Idees a L'epoque Romantique, 1824-1834*, Paris, 1962.

Droulez, Arthur, "Le College des Lazaristes â Bebek (1836-1867)" el yazması metin (tarihsiz).

Eugene Boré: L'homme prive, l'homme public, les voyages, les oeuvre, d'apres un temoin de sa vie avec des nombreux extraits des souvenirs personnels de Boré, Lille-Grammont, tarihsiz.

Fraze, Charles, "The Formation of the Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire", *Eastern Churches Review*, 7/2, 1975.

_____, "The Formation of The Bulgarian Catholic Church in the Ottoman Empire", *AHA*, Aralık, 1979.

Lives of the Superiors General of the Congregation of the Mission (özel basım).

Mission des Lazaristes â Constantinople: Histoire de la Maison de Saint-Benoit avec un Aperçu Historique sur les Missions de la Province de Constantinople, 1782-1902, el yazması metin, (yazarı belirsiz ve tarihsiz).

Rallaye, Léonce de la, *Eugéne Boré et les Origines de la Question d'Orient*, Paris, 1894.

Reardon, Bernard, *Liberalism and Tradition: Aspects of Catholic Thought in Nineteenth Century France*, Cambridge, 1975.

Vidler, A. R., *Prophecy and Papacy: A Study of Lammenais, the Church, and Revolution*, 1954.

Winsen, Gerard van, "La vie et les Travaux d'Eugene Boré (1809-1878)", *Nouvelle Revue de Science Missionnaire*, 34, 1978.